szerokie spojrzenie

skuteczne rozwiązania

INSTYTUT profilaktyki zintegrowanej

NPZ NARODOWY PROGRAM ZDROWIA

JAK BADAĆ SZKOLNE CZYNNIKI RYZYKA I OCHRONY?

Raport II z badań NPZ.XI_17.2017

Maja Łoś, Anna Hawrot
INSTYTUT PROFILAKTYKI ZINTEGROWANEJ

Zadanie sfinansowane ze środków Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016-2020
zgodnie z Umową nr 6/7k/17/NPZ/2017/3192/643
między Ministerstwem Zdrowia a Instytutem Profilaktyki Zintegrowanej

Instytut Profilaktyki Zintegrowanej
ul. Ogrodowa 8
05 - 230 Kobyłka k. Warszawy
Regon: 146300619
NIP: 125-161-82-29

Kierownik merytoryczny projektu:	**Maja Łoś**
Analizy statystyczne:	**Anna Hawrot - Instytut Psychologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej**
Wsparcie organizacyjne:	**Ewelina Seneko**
Konsultacje merytoryczne:	**Szymon Grzelak, prezes Instytutu Profilaktyki Zintegrowanej**
Dyrektor finansowy:	**Paweł Gwóźdź**
Współpraca przy opracowywaniu raportu:	**Elżbieta Cienciała, Anna Kocielińska, Michał Czerwiński, Maciej Trafny**
Zespół ankieterów:	**Jakub Placha, Bogdan Łoś, Michał Czerwiński, Anna Kocielińska, Anna Dyndul, Albin Wróblewski, Edyta Piotrowska**
Fotografie zamieszczone w Raporcie II:	**Bogdan Łoś**

Zespół pragnie podziękować paniom Jagodzie Szachta i Małgorzacie Czerwińskiej za wsparcie i wskazówki podczas opracowywania raportów z badań.

Warszawa, 2017

Spis treści

1. Dlaczego badamy szkoły? 4
1.1 Rola szkoły w profilaktyce zdrowotnej 7
2. Jakie cechy szkoły mogą mieć znaczenie dla podejmowania zachowań ryzykownych przez uczniów? 9
2.1 Obszary badań nad profilaktycznym działaniem środowiska szkolnego potwierdzone naukowo 17
2.2 Obszary niepewności naukowej 17
2.3 Luki badawcze 18
3. Czym jest środowisko fizyczne szkoły? 19
4. Inspiracje metodologiczne 24
4.1 Badania Joanny Mazur i współpracowniczek 24
4.2 Lista narzędzi do badania szkoły 27
5. Czym badaliśmy? Narzędzia zastosowane w badaniach własnych 30
5.1 Rzetelność narzędzi 37
6. Jak badaliśmy? Procedura badania 37
7. Obraz polskich szkół na przykładzie 102 placówek współpracujących z IPZIN 41
7.1 Organizacja pracy badanych szkół 42
7.2 Wsparcie pedagogiczne i pomoc specjalistyczna 46
7.3 Profilaktyka 47
7.4 Współpraca z rodzicami 51
7.5 Przekaz przestrzeni szkolnej 52
7.5 Klimat szkoły oczami ucznia a oczami osób dorosłych (nauczycieli i przedst. IPZin) 66
8. Podsumowanie 69
8.1 Obszary wymagające naprawy 69
8.2 Pozytywnie o szkołach 70
8.3 Kamyczki dla badaczy 70
Literatura cytowana w Raporcie II: 71

„The children of today are the adults of tomorrow. They deserve to inherit a safer, fairer and healthier world. There is no task more important than safeguarding their environment. („Dzisiejsze dzieci są dorosłymi jutro. Zasługują na dziedzictwo bezpieczniejszego, sprawiedliwszego i zdrowszego świata. Nie ma ważniejszego zadania niż ochrona ich środowiska") WHO

W Raporcie I przedstawiono podstawowe założenia całego projektu badawczego. W tej części publikacji zaprezentowana zostanie koncepcja analizy szkolnych czynników ryzyka i czynników chroniących w rozwoju psychospołecznym młodzieży.

Jak już wspomniano, celem opisywanych badań było odsłonięcie kolejnej (po *Vademecum skutecznej profilaktyki* oraz licznych publikacjach innych autorów) części mapy czynników ryzyka i czynników chroniących młodzież przed zachowaniami ryzykownymi. Tym razem, oprócz rozpoznania skali problemów młodzieży oraz czynników wspierających rozwój, Zespół IPZIN postanowił przyjrzeć się bliżej wybranym cechom szkoły, które zwiększają lub zmniejszają prawdopodobieństwo wystąpienia wśród uczniów zachowań, tj.: picia alkoholu, palenia tytoniu, zażywania dopalaczy, uzależnienia od internetu, hazardu czy korzystania z pornografii. W tym celu, dane zebrane od blisko 13 tysięcy gimnazjalistów z całej Polski zostały przeanalizowane w kontekście rozpoznanych własności 102 szkół, do których młodzież ta uczęszczała.

1. Dlaczego badamy szkoły?

Zespół IPZIN łączy rozpoznawanie problemów młodzieży z działalnością profilaktyczną, którą prowadzi nieprzerwanie od wielu lat, na zaproszenie szkół i gmin z całego kraju. Systematyczna współpraca ze szkołami o różnorodnych uwarunkowaniach, pozwala Zespołowi na bycie w stałym kontakcie z ludźmi i ze środowiskami, dla których opracowuje działania zapobiegawcze. Diagnoza, przeprowadzona przy użyciu Kwestionariusza „Pro-Zint"[1], której wyniki zostały wykorzystane w niniejszym projekcie badawczym, została w dużej mierze sfinansowana przez same szkoły lub ich organy prowadzące. Świadczy to o trosce profilaktycznej, którą wykazuje wiele szkół oraz o ich gotowości do prowadzenia profesjonalnych, skutecznych działań wspierających rozwój młodych ludzi. Zespół IPZIN z przyjemnością współpracuje z nauczycielami, dyrektorami szkół oraz rodzicami.

Jednocześnie, raporty Najwyższej Izby Kontroli, opracowane na podstawie danych zebranych w szkołach w latach 2015-2016, alarmują o poważnych deficytach w zakresie organizowania

[1] Załącznik dostępny w biurze IPZIN po wcześniejszym kontakcie za pośrednictwem http://www.ipzin.org/index.php/kontakt . Tylko do wglądu.

wsparcia szkolnego dla zdrowia psychicznego uczniów. NIK negatywnie ocenił podejmowane przez szkoły działania na rzecz zapobiegania zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży (Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym..., 2017). Przeprowadzone w latach 2014-2016 kontrole NIK wykazały, że w 44% szkół (w tym w 34% gimnazjów) nie zatrudnia się psychologa ani pedagoga na etacie, a w rezultacie na jednego psychologa szkolnego przypada w Polsce 1739 uczniów, natomiast na jednego pedagoga 461 uczniów. Szkoły niedostatecznie współpracują z najważniejszymi sojusznikami w walce o dobrostan psychiczny dzieci i młodzieży – czyli z rodzicami. Kontrole NIK wykazały, że 18% szkół nie organizowało w ogóle szkoleń czy warsztatów dla rodziców z zakresu umiejętności wychowawczych lub podnoszących wiedzę na temat występujących wśród młodzieży zagrożeń. W latach szkolnych 2014/2015 i 2015/2016 19% szkół przeprowadziło zaledwie jednorazowy warsztat dla rodziców. Oznaczać to może, że aż w 37% szkół niepodejmowana jest wystarczająca współpraca z rodzicami w celu wspólnego zapobiegania zachowaniom ryzykownym wśród uczniów. Również w niewielkim stopniu szkoły współpracują ze specjalistami zawodowo zajmującymi się dziećmi i młodzieżą: 48% badanych nauczycieli nie miało w podanym okresie kontaktu z takimi specjalistami.

W kolejnym raporcie („*Bezpieczeństwo i higiena nauczania w szkołach publicznych*", 2017), NIK relacjonuje poważne zaniedbania w systemie szkolnictwa, dotyczące higieny pracy umysłowej (powiązanej silnie z higieną zdrowia psychicznego). Autorzy raportu stwierdzają: „*W żadnej ze skontrolowanych szkół nie zorganizowano uczniom zajęć z pełnym uwzględnieniem zasad higieny pracy umysłowej, tym samym nie zostały stworzone optymalne warunki do efektywnego przyswajania wiedzy.*" We wszystkich kontrolowanych szkołach (N=60) stwierdzono planowanie przedmiotów wymagających zwiększonej koncentracji (chodzi o przedmioty ścisłe) na ostatnich godzinach lekcyjnych. W przypadku 91,7% szkół łączono takie przedmioty w bloki, a w 80% nierównomierne obciążano uczniów przedmiotami w poszczególnych dniach tygodnia. Aż 67% szkół nie zapewniło uczniom wszystkich przerw o długości przynajmniej 10 minut (co jest zaleceniem Głównego Inspektora Sanitarnego). Zbyt krótkie przerwy (5-minutowe) są niewystarczające dla zregenerowania sił, czy choćby zachowania higieny fizycznej. Również stan techniczny budynków nie sprzyjał bezpieczeństwu i komfortowi uczniów. O ile dla miejsc pracy istnieją jasne wytyczne dotyczące powierzchni przypadającej na jednego pracownika (zgodnie z do „Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy" na każdego z pracowników powinno przypadać co najmniej 13 m^3 wolnej objętości pomieszczenia oraz co najmniej 2 m^2 wolnej powierzchni podłogi, niezajętej przez urządzenia techniczne, sprzęt itp.), to nie istnieją przepisy regulujące zagęszczenie osób w szkołach. Kontrole NIK wykazały, że w 78,3%

szkół objętych kontrolą część zajęć dydaktycznych odbywała się w pomieszczeniach, w których na jednego ucznia przypadała powierzchnia mniejsza niż 2 m^2, z czego w 40,4% nie przekraczała ona 1,5 m^2, (a w skrajnych przypadkach nawet 1,1 m^2). Spędzanie dłuższej ilości czasu w miejscach zatłoczonych może sprzyjać reakcjom stresowym i zachowaniom agresywnym.

Taki stan wskazuje na palącą konieczność dookreślenia, także w sensie prawnym, standardów opieki psychologiczno-pedagogicznej w szkołach (m.in. określenie ilości uczniów przypadających na jednego specjalistę) oraz doprecyzowania zasad higieny pracy umysłowej w szkołach (m.in. wielkości powierzchni klasy szkolnej i wytycznych dotyczących opracowywania rozkładu zajęć).

Najwyższa Izba Kontroli negatywnie oceniła pod względem merytorycznym również działania profilaktyczne podejmowane przez szkoły. We wcześniejszym raporcie, z kontroli przeprowadzanych w latach 2010-2012 („*Profilaktyka narkomanii w szkołach*", 2013), negatywnie oceniono jakość szkolnych programów profilaktyki. Największe zastrzeżenie budził fakt, że większość działań profilaktycznych podejmowanych w kontrolowanych szkołach nie została sprawdzona pod względem skuteczności, nie była też objęta ewaluacją. W znacznej części szkół nie wykorzystywano programów profilaktycznych o dowiedzionej skuteczności, rekomendowanych przez Ośrodek Rozwoju Edukacji czy przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii. Zdarzyło się nawet, że dyrektorzy niektórych szkół nie podejmowali oddziaływań profilaktycznych, stwierdzając brak występowania narkotyków na terenie ich szkół, choć przeczyły temu wyniki badań ankietowych. Ponadto w ok. 30% skontrolowanych szkół, nauczyciele (w podanym okresie) nie mieli zapewnionych żadnych szkoleń z zakresu wiedzy o przeciwdziałaniu narkomanii wśród dzieci i młodzieży.

NIK przeanalizował również działania, mające na celu przeciwdziałanie e-uzależnieniom wśród dzieci i młodzieży w latach 2013-2016, w wybranych polskich szkołach („*Przeciwdziałanie e-uzależnieniem wśród dzieci i młodzieży*", 2016). Stwierdzono, że jeśli działania w ogóle były podejmowane w szkołach, to w sposób przypadkowy. W większości kontrolowanych szkół, skala problemu nadmiernego korzystania przez dzieci i młodzież z mediów elektronicznych nie była znana, ponieważ szkoły nie prowadziły w tym zakresie żadnych diagnoz.

W świetle wyników kontroli NIK, obraz polskiej szkoły- jako środowiska o potencjale profilaktycznym- budzi niepokój. Dlatego Zespół IPZIN postanowił podjąć badania, mające na celu rozpoznanie- w sposób udowodniony naukowo- przynajmniej części cech polskich szkół, które sprzyjają bądź zagrażają rozwojowi psychospołecznemu uczniów.

Jest jeszcze jeden powód skupienia uwagi badawczej IPZIN w 2017 roku na gimnazjach. Od września tego roku rozpoczęto – zapowiadaną od 2015 r. – likwidację wszystkich gimnazjów

w Polsce. To ostatni moment, aby powiedzieć szkołom po reformie edukacji, jakie dzieci, z jakimi zasobami i „deficytami", trafiają pod ich opiekę.

1.1 Rola szkoły w profilaktyce zdrowotnej

Szkoły mają do odegrania niezwykle ważną rolę w profilaktyce zdrowotnej, chociażby z tej racji, że są środowiskiem, w którym dzieci i młodzież spędzają codziennie wiele godzin. Tę rolę wyznaczyło szkole nie tylko Ministerstwo Edukacji Narodowej. Uczyniła to także Rada Ministrów - opracowując Narodowy Program Zdrowia obligujący dodatkowo pracowników oświaty do pracy na rzecz zdrowia dzieci i młodzieży[2]. Szczególnie ważne jest, aby szkoły włączyły się w realizację drugiego i trzeciego celu operacyjnego Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016-2020: w profilaktykę i rozwiązywanie problemów związanych z używaniem substancji psychoaktywnych, uzależnieniami behawioralnymi i innymi zachowaniami ryzykownymi oraz profilaktykę problemów zdrowia psychicznego i poprawę dobrostanu psychicznego społeczeństwa. W ramce 1 opisano wykaz zadań służących realizacji tych celów operacyjnych:

Ramka 1. *Wykaz zadań służących realizacji celu operacyjnego 2 i 3 NPZ 2016-2020. Opracowano na podstawie Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016–2020, Dz.U. 2016 poz. 1492*

Wykaz zadań służących realizacji celu operacyjnego 2: **Profilaktyka i rozwiązywanie problemów związanych z używaniem substancji psychoaktywnych, uzależnieniami behawioralnymi i innymi zachowaniami ryzykownymi, za których realizację odpowiedzialne jest (m.in.) Ministerstwo Edukacji Narodowej, a tym samym są to zadania związane z funkcjonowaniem szkół:**
Działania informacyjne i edukacyjne (edukacja zdrowotna) na temat: • zagrożeń wynikających z używania środków odurzających, substancji psychotropowych i NSP (nowych substancji psychoaktywnych, tzw. „dopalaczy"), a także z pozamedycznego stosowania produktów leczniczych, których używanie może prowadzić do uzależnienia; • zjawiska przemocy w rodzinie i możliwości przeciwdziałania przemocy w rodzinach, w szczególności z problemem alkoholowym; zagrożeń wynikających z używania wyrobów tytoniowych i wyrobów powiązanych.
Doskonalenia kompetencji osób pracujących z dziećmi i młodzieżą w zakresie (szkolenia nauczycieli) dotyczące: • wczesnego rozpoznawania zagrożenia używania środków odurzających, substancji psychotropowych, środków zastępczych, NSP oraz umiejętności i podejmowania interwencji profilaktycznej; • profilaktyki i rozwiązywania problemów wynikających z używania alkoholu, w tym w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie; • uzależnień behawioralnych.

[2] Jako realizatorów Narodowego Programu Zdrowia 2016-2020 w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 r. (Dz.U. 2016 poz. 1492) wskazano wszystkie 14 Ministerstw oraz szereg jednostek podległych i nadzorowanych przez Ministra Zdrowia, jednostki samorządu terytorialnego oraz inne instytucje powołane w celu ochrony zdrowia.

Profilaktyka uniwersalna:

- wdrażanie programów profilaktyki o naukowych podstawach lub o potwierdzonej skuteczności adresowanych do dzieci i młodzieży w wieku szkolnym, które biorą pod uwagę wspólne czynniki chroniące i czynniki ryzyka używania substancji psychoaktywnych i innych zachowań ryzykownych, w szczególności zalecanych w ramach Systemu rekomendacji programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego;
- wdrażanie programów o naukowych podstawach lub o potwierdzonej skuteczności rozwijających kompetencje wychowawcze i profilaktyczne rodziców i osób pracujących z dziećmi i młodzieżą sprzyjające kształtowaniu postaw i zachowań prozdrowotnych dzieci i młodzieży.

Profilaktyka selektywna:

Wdrażanie programów wczesnej interwencji i profilaktyki selektywnej, w szczególności zalecanych w ramach Systemu rekomendacji programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego adresowanych do środowisk zagrożonych, w szczególności dzieci i młodzieży ze środowisk zmarginalizowanych, zagrożonych demoralizacją, wykluczeniem społecznym oraz osób używających środków odurzających, substancji psychotropowych i nowych substancji psychoaktywnych w sposób okazjonalny.

Wykaz zadań służących realizacji celu operacyjnego 3:
Profilaktyka problemów zdrowia psychicznego i poprawa dobrostanu psychicznego społeczeństwa, za których realizację odpowiedzialne jest (m.in.) Ministerstwo Edukacji Narodowej, a tym samym są to zadania związane z funkcjonowaniem szkół:

Wspieranie zdrowia psychicznego:

- Prowadzenie działań na rzecz upowszechniania wiedzy na temat zdrowia psychicznego i jego uwarunkowań, kształtowanie przekonań, postaw, zachowań i stylu życia wspierającego zdrowie psychiczne, rozwijanie umiejętności radzenia sobie w sytuacjach zagrażających zdrowiu psychicznemu, przeciwdziałanie seksualizacji dzieci i młodzieży – w szczególności przez prowadzenie działań informacyjnych i edukacyjnych.
- rozwijanie potencjałów i koncentrowanie się na mocnych stronach dzieci i młodzieży – wzmacnianie potencjału zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży przez wsparcie pozytywnego i harmonijnego rozwoju, kształtowanie osobowości, umiejętności osobistych i społecznych, udzielanie wsparcia w rozwiązywaniu problemów i kryzysów rozwojowych, podnoszenie odporności psychicznej i poprawę funkcjonowania emocjonalnego.

Zapobieganie zaburzeniom psychicznym:

- wdrażanie programów profilaktyki uniwersalnej, wskazującej i selektywnej, w szczególności zalecanych w ramach Systemu rekomendacji programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego, które biorą pod uwagę wspólne czynniki ryzyka problemów zdrowia psychicznego i zachowań ryzykownych (np. używanie substancji psychoaktywnych, ryzykowne zachowania seksualne, korzystanie z pornografii, przemoc);
- prowadzenie działań na rzecz zapobiegania depresji, samobójstwom i innym zachowaniom autodestrukcyjnym w populacjach o zwiększonym ryzyku;
- szkolenia dla nauczycieli dotyczące zagrożeń oraz konsekwencji rozwojowych i zdrowotnych u dzieci i młodzieży oglądających pornografię.

2. Jakie cechy szkoły mogą mieć znaczenie dla podejmowania zachowań ryzykownych przez uczniów?

W perspektywie niepokojących wyników wspomnianych powyżej kontroli w szkołach przeprowadzonych przez NIK[3] oraz w perspektywie nałożenia na szkoły ważnych zadań, związanych ze wspieraniem zdrowia dzieci i młodzieży przez Narodowy Program Zdrowia, rozpoznanie czynników ryzyka i czynników chroniących występujących w polskich szkołach stało się sprawą pilną. Istnieje oczywiście cały szereg badań naukowych dotyczących cech szkoły jako środowiska profilaktycznego. W poniższej tabeli zostaną przedstawione ich najważniejsze założenia i wyniki. Dla większej przejrzystości porównywania wyników badań rozróżniliśmy – wzorując się na propozycji zespołu Joanny Mazur, Barbary Woynarowskiej i współpracowników (Mazur i in. 2015) – dwa podstawowe wymiary środowiska szkolnego: środowisko społeczne i fizyczne.

[3] *„Bezpieczeństwo i higiena nauczania w szkołach publicznych”,* Nr ewid. 175/2016/P/16/099/LZG; *„Przeciwdziałanie e-uzależnieniom dzieci i młodzieży”,* Nr ewid. 32/2016/P/16/070/LKI; *„Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym u dzieci i młodzieży szkolnej”*, Nr ewid. 13/2017/P/16/026/KNO; *„Wykorzystanie monitoringu wizyjnego w szkołach i jego wpływ na bezpieczeństwo uczniów”,* Nr ewid. 178/2016/P/16/076/LLU

Tabela 1. *Przegląd badań: jakie cechy szkoły mogą mieć znaczenie dla zachowań ryzykownych będąc czynnikiem chroniącym lub czynnikiem ryzyka.*

Cecha środowiska szkoły		Badania: autorzy raportu, data publikacji	Podstawowe dane metodologiczne (próba, metoda badawcza)	Wyniki
Środowisko społeczne	Relacje między nauczycielami/ personelem szkolnym a uczniami	Hopson i Lee, 2011, za: Ostaszewski 2012	485 uczniów z dwóch szkół (gimnazjum i liceum), klasy 6–12, Nowy Jork, USA ankieta wypełniana przez Internet w szkolnej bibliotece.	Doświadczanie wsparcia ze strony szkoły oraz dobrych relacji z nauczycielami i personelem szkoły wiązało się z mniejszym nasileniem zachowań ucieczkowych (np. wagarów) i innych problemów wychowawczych.
		Ostaszewski K., Rustecka-Krawczyk A., Wójcik M., 2009, (Instytut Psychiatrii i Neurologii)	Losowa próba ok. 3000 uczniów z ok. 90 warszawskich gimnazjów publicznych i niepublicznych; badania ankietowe.	Pozytywny stosunek do nauczycieli oraz do szkoły to czynniki chroniące gimnazjalistów przed angażowaniem się w zachowania problemowe.
		Kulesza M, 2007	N=2141 uczniów z 179 szkół z terenu całej Polski, z lat 2003-2007, badanie ankietowe.	Wysoki poziom akceptacji ze strony nauczycieli wpływa hamująco na zachowania agresywne. Rozpoznano też korzystne oddziaływanie wsparcia i zaangażowania nauczycieli względem zachowań agresywnych.
	Poczucie przynależności uczniów do społeczności szkolnej lub więź ze szkołą	DeWitt i wsp., 2002	22 szkoły średnie, 2400 uczniów 13-14 lat, Ontario, Kanada ankieta wśród uczniów.	Uczniowie mniej przywiązani do szkoły prezentowali więcej zachowań ryzykownych (eksperymentowanie z substancjami ryzykownymi, zachowania agresywne, myśli depresyjne, i inne).
		Barboza i in., 2009, za: Ostaszewski 2012	9 816 uczniów w wieku 11–14 lat (średnia 12;8 lat), próba reprezentatywna dla tej populacji w USA.	Poczucie związku ze szkołą zmniejszało zjawisko systematycznego dokuczania w szkole.
		Nutbeam, i in., 1993 za: *Creating an Environment...*, WHO, 2003.	Nie podano, badanie przeprowadzono w Australii i Walii.	Wykazano wyraźny związek między paleniem i nadużywaniem alkoholu a wskaźnikami "alienacji" ze szkoły.
		Bonny i wsp., 2000 za: *Creating an Environment...*, WHO, 2003.	Uczniowie w wieku 12-18 lat w szkołach publicznych w stanie Ohio w USA. Nie podano wielkości próby.	Poczucie związku ze szkołą (przynależności do szkoły) i/lub poczucie bliskości z personelem szkolnym zmniejszyły prawdopodobieństwo wystąpienia ryzykownych zachowań zdrowotnych w okresie dojrzewania, w tym używania papierosów.
		Biag M., 2016.	Studium przypadku szkoły w Palermo, ok. 360 uczniów, 20	Uczniowie, którzy mają lepsze przywiązanie do szkoły (więź ze szkołą) mają niższy poziom udziału w ryzykownych zachowaniach,

Cecha środowiska szkoły		Badania: autorzy raportu, data publikacji	Podstawowe dane metodologiczne (próba, metoda badawcza)	Wyniki
			nauczycieli, obserwacje lekcji.	takich jak zażywanie substancji psychoaktywnych, wczesna inicjacja seksualna, stosowanie przemocy. Autor podkreśla, że poczucie przywiązania do szkoły rodzi się z pozytywnych relacji z nauczycielami, poczucia wsparcia z ich strony, poczucia ich zaangażowania.
	Dobra atmosfera	Komendant-Brodowska, A., Baczko-Dombi, A., & Giza-Poleszczuk, A. 2011. Raport z badań „Szkoła bez przemocy”	150 losowo dobranych szkół (50 SP, 50 gimnazja, 50 szkoły ponadgimnazjalne). W każdej szkole losowano 1 klasę, 3169 ankiet wypełnionych przez uczniów.	Im lepsza atmosfera – tym mniejsze natężenie przemocy. (Pytania składające się na wskaźnik dobrej atmosfery dotyczyły tego, czy uczeń czuje się w szkole bezpiecznie, lubi chodzić do szkoły, spędzać w niej czas po lekcjach i chodzenie do szkoły sprawia mu radość).
	„Lubienie szkoły”	Currie C. i wsp., 2012, Badania Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC), WHO	Co cztery lata badano dziewczęta i chłopców w wieku 11, 13, 15 lat z 43 krajów i regionów w Europie i Ameryce Północnej, min. 1500 uczniów z każdego kraju, w Polsce N= od 2000 do 4000.	"Lubienie szkoły" zostało zidentyfikowane jako czynnik chroniący przed ryzykownymi zachowaniami zdrowotnymi (wczesna inicjacja seksualna, stosowanie tytoniu, alkoholu, narkotyków. Uczniowie, którzy nie lubią szkoły lub nie czują się z nią związani, częściej nie zdają egzaminu akademickiego, częściej porzucają szkołę i mają problemy ze zdrowiem psychicznym.
	Poczucie wsparcia koleżeńskiego /rówieśniczego	Currie C. i wsp., 2012, Badania HBSC, WHO	jw.	Niskie postrzegane wsparcia koleżeńskiego jest związane z somatycznymi i psychicznymi skargami na zdrowie, takimi jak bóle głowy, bóle brzucha i depresja oraz częstszym występowaniem palenia i picia. Wysokie wsparcie wiąże się z wysoką satysfakcją z życia, zwiększoną skutecznością samooceny oraz zwiększonym poziomem aktywności fizycznej.
	Zaangażowanie rodziców w życie szkoły	40 Developmental Assets for Adolescents – lista opracowana przez Search Institute	Lista zasobów wspierających rozwój adolescentów opracowana na podstawie wyników badań.	Zaangażowanie rodziców w życie szkoły – rodzice, którzy aktywnie angażują się w sprawy szkolne są czynnikiem chroniącym.

Cecha środowiska szkoły		Badania: autorzy raportu, data publikacji	Podstawowe dane metodologiczne (próba, metoda badawcza)	Wyniki
	konstruktywne zainteresowania uczniów i zajęcia pozalekcyjne	Ostaszewski K., Rustecka-Krawczyk A., Wójcik M., 2009, Instytut Psychiatrii i Neurologii.	Losowa próba ok. 3000 uczniów z ok. 90 warszawskich gimnazjów publicznych i niepublicznych; badania ankietowe.	Konstruktywne zainteresowania i udział w zajęciach pozalekcyjnych to czynniki chroniące gimnazjalistów przed angażowaniem się w zachowania problemowe.
		40 Developmental Assets for Adolescents – lista opracowana przez Search Institute	Lista zasobów wspierających rozwój adolescentów opracowana na podstawie wyników badań.	Autorzy listy jako czynniki chroniące podają: twórcze działania (poświęcanie przez nastolatka trzech lub więcej godzin w tygodniu na zajęcia muzyczne, teatralne lub inne działania artystyczne), zorganizowane aktywności (poświęcanie przez nastolatka trzech lub więcej godzin w tygodniu na zajęcia sportowe, klubowe lub inne w szkole lub w społeczności lokalnej) oraz zaangażowanie religijne (systematyczne praktyki religijne).
	Wzmacnianie/ docenianie młodzieży	40 Developmental Assets for Adolescents – lista opracowana przez Search Institute	jw.	Autorzy listy jako czynniki chroniące podają: docenianie młodzieży przez społeczność lokalną, role podejmowane przez młodzież na rzecz społeczności lokalnej (np. wolontariat, pomoc w przygotowaniu imprez).
	Profesjonalna profilaktyka	Komendant-Brodowska, A., Baczko-Dombi, A., & Giza-Poleszczuk, A. 2011, Raport z badań „Szkoła bez przemocy”	150 losowo dobranych szkół (50 SP, 50 gimnazja, 50 szkoły ponadgimnazjalne).	Skala przemocy w gimnazjach, gdzie niewielu uczniów pamięta takie zajęcia, była znacząco wyższa niż w tych szkołach, gdzie wielu uczniów wzięło udział w takich zajęciach.
	Nauczyciel, pedagog, pracownik szkoły jako mentor, lider	Nader K., 2012, New York: National School Climate Center	Przegląd badań.	To nauczyciele muszą być przywódcami, liderami, nie rówieśnicy – to jak n-le traktują młodzież, doceniają ma znaczenie. Na przykład widoczna i wspierająca obecność opiekunów dorosłych w korytarzach i salach lekcyjnych jest częścią pozytywnego klimatu szkolnego i charakterystyczną cechą dla szkół, w których jest mniejszy poziom przemocy.

Cecha środowiska szkoły		Badania: autorzy raportu, data publikacji	Podstawowe dane metodologiczne (próba, metoda badawcza)	Wyniki
		Ostaszewski K., Rustecka-Krawczyk A., Wójcik M., 2009, (Instytut Psychiatrii i Neurologii)	Losowa próba ok. 3000 uczniów z ok. 90 warszawskich gimnazjów publicznych i niepublicznych; badania ankietowe.	Posiadanie autorytetu, przewodnika wiązało się z ochroną lub zagrożeniem w zależności od tego, kim był ów autorytet. Uczniowie, którzy wzorowali się na osobie z kręgu swoich kolegów/przyjaciół częściej angażowali się w zachowania problemowe. Odwrotny wpływ (ochronny) miał przewodnik, mentor będący osobą dorosłą, nauczycielem, pedagogiem, trenerem czy księdzem bądź członkiem rodziny.
	Klimat szkoły badany całościowo	Thapa A., Cohen J., Higgins-D'Alessandro A., Guffey S., 2012, New York: National School Climate Center.	Przegląd badań (wymienieni w publikacji autorzy badań i daty publikacji raportów: m.in. Kasen, Johnson, & Cohen, 1990; LaRusso, Romer, & Selman, 2008; Ruus i wsp., 2007; Shochet i wsp., 2006; LaRusso i wsp., 2008; Eccles i wsp., 1993; Karcher, 2002; Gregory, Cornell, Fan, Sheras, Shih, & Huang, 2010; Koszyc i Elizabeth, 2006; Blaya, 2006; Attar-Schwartz, 2009; Ortega, Sanchez, Ortega Rivera i Viejo, 2011).	Klimat szkoły ma wpływ na zdrowie psychiczne i fizyczne uczniów, ich samoocenę, częstotliwość nadużywania substancji psychoaktywnych, zmniejszanie agresji.
		Aldridge J.M., Fraser B.J., Fozdar F., Ala'i K., Earnest J., Afari E., 2016.	2122 uczniów z 6 publicznych szkół w Peth w Australii.	Zmierzono sześć aspektów klimatu szkolnego: wsparcie nauczycieli, więź z rówieśnikami, poczucie więzi ze szkołą, afirmacja różnorodności, przejrzystość reguł i sprawozdawczość oraz poszukiwanie pomocy. Wszystkie sześć aspektów wykazało związek z dobrym samopoczuciem uczniów, rezyliencją, poczuciem tożsamości i satysfakcji z życia.
	Typ szkoły	Łoś M. 2013, badania finansowane przez KBPN	447 uczniów II klasy gimnazjum z 19 klas (z 11 bydgoskich szkół).	W szkołach sportowych (w składzie klasy znajdowali się wyłącznie chłopcy, ponieważ były to klasy piłkarskie, kajakarskie) rozpoznano

Cecha środowiska szkoły		Badania: autorzy raportu, data publikacji	Podstawowe dane metodologiczne (próba, metoda badawcza)	Wyniki
				wyższy niż w innych klasach poziom zachowań agresywnych, nieprzystosowania do klasy, używania substancji psychoaktywnych. W klasach tych również opracowany program zmniejszania zachowań agresywnych nie przyniósł zakładanych efektów. Prawdopodobna przyczyna: rywalizacja między uczniami, przeciążenie treningami, płeć męska.
Środowisko fizyczne	Wielkość szkoły – ilość uczniów w szkole	Komendant-Brodowska, A., Baczko-Dombi, A., & Giza-Poleszczuk, A. 2011, Raport z badań „Szkoła bez przemocy”	150 losowo dobranych szkół (50 SP, 50 gimnazja, 50 szkoły ponadgimnazjalne).	Skala przemocy jest podobna w małych i dużych szkołach.
		Przewłocka J., 2015, Instytut Badań Edukacyjnych.	Przegląd literatury.	Wielkość szkoły nie ma znaczenia. Można więc podejrzewać, że zależności między środowiskiem fizycznym a agresją i przemocą są bardziej skomplikowane i wymagają uwzględnienia dodatkowych czynników.
		Lleras, 2008, za: Thapa A., Cohen J., Higgins-D’Alessandro A., Guffey S., 2012	Przegląd literatury.	W dużych szkołach odnotowano wyższe poczucie zagrożenia wśród uczniów.
		Nader K., 2012, New York: National School Climate Center	Przegląd badań.	Wyniki dotyczące wielkości szkoły różniły się stosowanymi metodami badawczymi. Niewielkie rozmiary szkoły mogą przynieść korzyści niektórym grupom wiekowym, badania wykazują, że małe szkoły mają inne cechy klimatu szkolnego - np. większy udział rodziców, lepsze zaangażowanie uczniów w szkole, cieplejsze relacje między dorosłymi a studentami, większą szansę na zaangażowanie szkoły, lepsze osiągnięcie szkoły - wpływające na poziom agresji w pożądanym kierunku.

Cecha środowiska szkoły		Badania: autorzy raportu, data publikacji	Podstawowe dane metodologiczne (próba, metoda badawcza)	Wyniki
	Monitoring	Komendant-Brodowska, A., Baczko-Dombi, A., & Giza-Poleszczuk, A. (2011, Raport z badań „Szkoła bez przemocy”	150 losowo dobranych szkół (50 SP, 50 gimnazja, 50 szkoły ponadgimnazjalne).	W szkołach, w których jest monitoring, poziom przemocy jest nieco niższy niż w tych, gdzie go nie ma, chociaż są to różnice bardzo nieznaczne.
		Mayera G.R., 1995; 2001; za: Ostaszewski 2014	Kilkanaście szkół w Los Angeles – eksperyment pedagogiczny (badanie skuteczności programu) oraz przegląd literatury.	Monitoring został rozpoznany jako negatywna profilaktyka. Mayer uznał, że tworzenie nieprzyjaznego i nadmiernie nastawionego na kontrolę środowiska szkolnego może wzmacniać niepożądane zachowania młodzieży.
		Raport NIK „Wykorzystanie monitoringu wizyjnego w szkołach i jego wpływ na bezpieczeństwo uczniów”, 2016,	Kontrola NIK: 28 szkół (w tym 12 SP, 12 gimnazjów oraz 4 zespoły szkół). Dodatkowo uzyskano informacje od Policji.	Funkcjonowanie monitoringu wizyjnego w skontrolowanych szkołach wspomagało inne działania, pozytywnie wpływając na poziom i poczucie bezpieczeństwa uczniów i pracowników szkoły, jak również na komfort pracy nauczycieli. (zastrzeżenia: w części szkół nie było monitoringu w czasie przerw, niska jakość obrazu itp.). Wyniki są niejednoznaczne.
	Ciemne, niepilnowane obszary, miejsca w szkole	Przewłocka J. (2015). Instytut Badań Edukacyjnych.	Przegląd literatury.	Autorka nie podaje wyników badań, a jedynie stwierdza, że „badacze klimatu zwracali też uwagę na takie aspekty środowiska fizycznego jak odległe, niepilnowane nieodwiedzane przez dorosłych obszary budynku szkolnego”.
	Kolorystyka ścian	Henner 1973, za: Barrett, P., Zhang, Y. (2009),	Trzyletnie badanie wśród dzieci w Monachium (w publikacji brak opisu badania).	Pobieranie nauki w pokojach pomalowanych na kolory jasnoniebieskie, żółte, zielone i pomarańczowe może podnieść iloraz inteligencji nawet o 12 punktów w porównaniu do dzieci, które pobierały naukę w pokojach, gdzie ściany pomalowane były na kolory białe, czarne i brązowe. Jasnoniebieski, żółty, zielony i pomarańczowy kolor ścian stymuluje czujność i kreatywność, poprawia zachowania społeczne, zmniejsza wrogość i drażliwość.

Cecha środowiska szkoły		Badania: autorzy raportu, data publikacji	Podstawowe dane metodologiczne (próba, metoda badawcza)	Wyniki
		Hamid, Newpont 1989, za: Ata, S., Deniz, A., Akman, B (2012).	W publikacji brak opisu badania.	W różowym pokoju dzieci były radośniejsze i rysowały radośniejsze rysunki niż w szarym i niebieskim. Czerwony i żółty to kolory stymulujące, zielony i niebieski – wyciszające.
	Infrastruktura szkoły	Cuyvers K., De Weerd G., Dupont S., Mols S., Nuytten S., (2011)	2 032 uczniów w wieku 14-15 lat, z 14 flamandzkich szkół w Belgi. Wskaźniki infrastruktury określone za pomocą systemu monitoringu AGIO, kwestionariusz dobrego samopoczucia w szkole wypełniony przez uczniów.	Badano wpływ infrastruktury szkoły na dobre samopoczucie uczniów, ich kontakty z nauczycielami, proces edukacyjny, atmosferę szkolną, radzenie sobie szkoły z problemami, zachowania uczniów. W szkołach o dobrej i złej infrastrukturze różniły się między sobą pod względem wszystkich tych zmiennych. Wskaźniki infrastruktury: • budynek szkoły ma wyraźną strukturę przestrzenną, w której łatwo można znaleźć drogę wyjścia, • w najszerszym możliwym zakresie, sale lekcyjne mają okna wychodzące na „zieloną” przestrzeń na zewnątrz, • budynek szkoły jest wyposażony w dobrze zintegrowane technologie teleinformatyczne, • budynek jest zabezpieczony, np. przed włamaniami, • dobry stan budynków szkolnych, • komfort w budynkach szkolnych: (temperatura, akustyka, oświetlenie i wentylacja).

2.1 Obszary badań nad profilaktycznym działaniem środowiska szkolnego potwierdzone naukowo

Podsumowując informacje przedstawione w tabeli 2, zasadnicze znaczenie dla zachowań ryzykownych ma **klimat szkoły**. Jest to pojęcie bardzo szerokie i w różny sposób definiowane w literaturze (porównaj m.in.: Bobrowski i in. 2012, Ostaszewski 2012, 2014, Przewłocka 2015, Kulesza 2007). Opierając się o wnikliwe i szerokie analizy publikacji dotyczących klimatu szkoły dokonane przez K. Ostaszewskiego (2012) można przyjąć 4 wymiary klimatu szkoły: (1) jakość relacji społecznych i poczucie przynależności do szkoły, (2) cechy środowiska kształcenia i wychowania - metodyka i tempo prowadzenia zajęć lekcyjnych, presja na osiągnięcia, poziom rywalizacji/współpracy między uczniami, tworzenie warunków dla rozwijania zainteresowań, sprawiedliwość/niesprawiedliwość nauczycieli w ocenianiu uczniów, stopień przestrzegania regulaminów szkolnych i egzekwowania dyscypliny przez personel szkoły, (3) bezpieczeństwo fizyczne i emocjonalne – wynikające m.in. z poziomu zaufania do nauczycieli, obecności systemu zabezpieczeń w postaci monitoringu, jasnych zasad bezpieczeństwa i konsekwencji w ich przestrzeganiu, (4) charakterystyka środowiska fizycznego – m.in. wielkość szkoły, wygląd zewnętrzny i wewnętrzny budynków, wyposażenie.

Obszary związane z klimatem szkoły, mające potencjał profilaktyczny (ochronny) potwierdzone naukowo to: dobre relacje z nauczycielami i personelem szkolnym, poczucie przynależności uczniów do społeczności szkolnej lub więź ze szkołą, poczucie wsparcia koleżeńskiego, wynikająca z tego dobra atmosfera w szkole i chęć chodzenia do szkoły, związana z lubieniem szkoły; zaangażowanie rodziców w życie szkoły, wspieranie konstruktywnych zainteresowań i organizowanie zajęć pozalekcyjnych młodzieży, wzmacnianie/docenianie młodzieży, prowadzenie profesjonalnej profilaktyki (wdrażanie programów o sprawdzonej skuteczności).

2.2 Obszary niepewności naukowej

Analiza wyników badań przedstawiona w tabeli 2 ukazała również obszary niepewności, niejednoznacznych wyników. Dotyczy to oceny znaczenia monitoringu, wielkości szkoły/liczebności oddziałów, kolorystyki, infrastruktury szkoły dla wspierania rozwoju psychospołecznego dzieci i młodzieży. Są to tematy wymagające dalszych eksploracji i wyjaśnień. Nie jest to zadanie łatwe, ponieważ trudno jednoznacznie i trafnie określić wskaźniki tych cech szkoły. Oczywiście w kwestii monitoringu, zweryfikowanie jego zainstalowania bądź nie, jest dość łatwe, jednak już określenie, co faktycznie powinno być wskaźnikiem wielkości szkoły (czy liczba uczniów w całej szkole, czy liczba uczniów w oddziale, czy też powierzchnia szkoły) jest trudniejsze, a podjęcie decyzji, w jaki sposób określić i porównać kolorystykę ścian zewnętrznych i wewnętrznych szkoły, wystroju, wyposażenia itp. jest jeszcze bardziej utrudnione/skomplikowane. Nie zmienia to faktu, że cechy te warto

diagnozować. Wielkość szkoły w badaniach Zespołu IPZIN została zamieniona na powierzchnię klasy przypadającą na 1 ucznia. Obliczono to na podstawie powierzchni sal lekcyjnych podanych przez szkoły w Systemie Informacji Oświatowej, podzielonej przez ilość uczniów zapisanych do szkoły w danym roku. W ten sposób zostało obliczone zagęszczenie uczniów w czasie ich pracy w szkole. Takie podejście zgodne jest z myśleniem o higienie pracy umysłowej (o czym wspominali m.in. autorzy raportu kontroli NIK) i przesłankami dotyczącymi czynników stresogennych i rozpraszających w środowisku pracy. Kolorystyka zewnętrznych i wewnętrznych ścian budynku szkoły oraz infrastruktura to temat jeszcze bardziej skomplikowany. Polecany przez badaczy kolor pomarańczowy jako stymulujący i zachęcający do pracy oraz podnoszący nastrój, ma wiele odcieni. Z tego powodu zrezygnowano w tym projekcie badawczym z pomiaru kolorystyki ścian i wystroju budynku szkolnego, mając nadzieję, że problem ten zostanie podjęty w innych badaniach naukowych.

2.3 Luki badawcze

Podczas przeglądu literatury natrafiono również na obszary luk bądź ślepych zaułków w badaniach profilaktycznych. Obszarem takim jest ekspozycja społeczności szkolnej na trudne bądź traumatyczne wydarzenia takie jak: śmierć (w tym samobójstwo) ucznia bądź osoby dorosłej związanej ze szkołą, akty agresji na terenie szkoły zakończone interwencją policji, wypadki w trakcie zajęć lekcyjnych, zakończone niepełnosprawnością osoby ze społeczności szkolnej. Istnieją doniesienia dotyczące wpływu próby samobójczej podjętej przez jednego ucznia na całą społeczność szkolną. W szkole, w której doszło do samobójstwa młodzież jest bardziej podatna na podejmowanie kolejnych prób (*Preventing Suicide: A Toolkit for High Schools*, 2012). Mało znany jest wpływ doświadczenia pozostałych sytuacji kryzysowych/traumatycznych na uczniów, nie wiemy także jakie czynniki tkwiące w środowisku szkolnym zmniejszają ryzyko szkód spowodowanych takimi wydarzeniami.

Wpływ środowiska fizycznego szkoły, zarówno na wyniki w nauce, jak i na cały rozwój psychospołeczny dzieci i młodzieży wciąż jest mało rozpoznany w badaniach naukowych. Autorzy publikacji „*The impact of new learning spaces on teaching practice*", rozdział dotyczący ewaluacji naukowej przestrzeni edukacyjnej zatytułowali: „identyfikacja luk" (*identyfying the gaps*). Przedstawiają oni wnioski z przeglądu literatury przedmiotu i zastanawiają się, dlaczego nauczyciele, pedagodzy i badacze tak często ignorują wpływ fizycznego wymiaru środowiska szkoły.

W aspekcie teoretycznym wymiar fizyczny szkoły jest opisywany w większości publikacji, dotyczących klimatu szkoły, kultury szkoły czy prozdrowotnego charakteru szkoły. Pojawiają się coraz liczniejsze publikacje dotyczące teoretycznych analiz fizycznego środowiska szkoły: archi-

tektury budynku, otoczenia, oświetlenia, hałasu, wyposażenia, kolorystyki (np. Blackmore i wsp., 2011; Barrett, P., Zhang, Y. 2009). Wciąż jednak brakuje danych empirycznych dotyczących wpływu przestrzeni fizycznej na rozwój psychospołeczny dzieci i młodzieży (jedyna znaleziona przez nas publikacja z opisem metodologii to Cuyvers i wsp., 2011).

3. Czym jest środowisko fizyczne szkoły?

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO, 2004) definiuje środowisko fizyczne szkoły jako obejmujące budynek i całą jego zawartość, w tym infrastrukturę, umeblowanie, stosowanie i obecność substancji chemicznych i czynników biologicznych; teren, na którym znajduje się szkoła; otoczenie, w tym stan powietrza, wody i materiałów, z którymi dzieci mogą się stykać, a także wykorzystanie pobliskich gruntów, dróg i inne zagrożenia. Barbara Woynarowska i Magdalena Woynarowska-Sołdan („Szkoła promująca zdrowie. Poradnik...", 2016), dodają do tego jeszcze organizację zajęć, posiłków, obiekty i sprzęt do rekreacji i aktywności fizycznej.

Komponenty, jakie należy brać pod uwagę przy ocenie czy szkolne środowisko fizyczne jest zdrowe, to wg WHO (2004):

- zapewnienie podstawowych potrzeb: bezpieczeństwa (ochrony fizycznej), ciepła, wody, jedzenia, światła, wentylacji, dostępu do urządzeń sanitarnych i opieki medycznej w nagłych wypadkach;
- ochrona przed zagrożeniami biologicznymi: pleśnią, zatrutą wodą, niebezpieczną żywnością, chorobami, jadowitymi zwierzętami, gryzoniami i szkodliwymi owadami;
- ochrona przed zagrożeniami fizycznymi: ruchem ulicznym, przemocą i przestępczością, urazami, doznawaniem, nadmiernym ciepłem lub chłodem, promieniowaniem;
- ochrona przed zagrożeniami chemicznymi: zanieczyszczeniem powietrza, zanieczyszczeniem wody, pestycydami, niebezpiecznymi odpadami, niebezpiecznymi materiałami, azbestem, środkami czyszczącymi.

Powyższe wytyczne Światowej Organizacji Zdrowia, w warunkach polskich stanowią absolutne minimum do oceny prozdrowotności środowiska fizycznego szkoły. Ukazują jednak skalę problemów, z jakimi borykają się szkoły w różnych miejscach na świecie.

O krok dalej, w zaleceniach dotyczących tworzenia optymalnej przestrzeni edukacyjnej (*optimal learning spaces*), poszli naukowcy z Salford Centre for Research and Innovation (SCRI): Peter Barrett i Yufan Zhang. Opracowali oni (m.in.) następujące kryteria przestrzeni fizycznej szkoły (Barrett, Zhang, 2011):

Ramka 2. *Optymalna przestrzeń edukacyjna Opracowano na podstawie Barrett, Zhang, 2011.*

***Optimal learning spaces* – Optymalna przestrzeń edukacyjna**
Lokalizacja: ▪ umiejscowienie szkoły w miejscu nieotoczonym przez budynki czy wysokie drzewa, aby nie było cienia; ▪ umiejscowienie w odległości od ruchliwych dróg lub w odgrodzeniu od nich przez otwarte przestrzenie, drzewa lub strefę buforową; ▪ umiejscowienie szkoły w dobrym punkcie w sąsiedztwie ważnych zasobów społeczności lokalnej tak, aby można z tego korzystać.
Orientacja: ▪ okna sal są zwrócone w kierunku południowo-wschodnim lub południowo-zachodnim i nie są zasłonięte; w ten sposób sale lekcyjne są nasłonecznione przez min. 2 godziny dziennie.
Układ: ▪ miejsca nauki powinny być wyciszone, oddalone od kuchni, toalety i innych miejsc, w których jest głośno lub produkowane są zapachy; ▪ układ pomieszczeń wewnątrz budynku nie powinien być zbyt skomplikowany.
Wygląd zewnętrzny budynku: ▪ zewnętrzny wygląd szkoły powinien być kombinacją różnorodności i porządku. Różnorodność wzbudza zaciekawienie, przyciąga uwagę, a porządek pomaga w zrozumieniu i poczuciu sensu; ▪ silne kolory elewacji budynku mogą na uczniach sprawiać wrażenie, że szkoła to miejsce przyjemne. Ciepłe kolory są ważne szczególnie w rejonach, gdzie jest długa zima, ponieważ wtedy one zachęcają do wejścia do budynku stwarzając wrażenie miejsca ciepłego i pobudzającego zmysły.
Okna: okna są niezwykle ważne w oświetleniu i nagrzaniu budynku, dlatego zaleca się, aby stanowiły 40% powierzchni ścian zorientowanych na południe, wschód i zachód oraz 55% ścian północnych.
Sale lekcyjne: ▪ zaleca się zainstalowanie przyrządów wyciszających na sufitach sal lekcyjnych; ▪ w salach powinna być dodatkowa przestrzeń umożliwiająca zmianę aktywności w każdej chwili, tak aby nauczyciel wraz z uczniami mogli np. zrobić przerwę w pracy wykonując inną aktywność, by po chwili powrócić do pracy; ▪ istnieje powszechne przekonanie, że mniejsze klasy są lepsze. Dzieci są bezpieczne, bardziej angażują się i interesują się nauką; ▪ przy wyborze kolorów ścian ważna jest funkcja pomieszczenia. Sale szkolne, korytarz, biblioteka i stołówka pełnią inne funkcje niż sale lekcyjne.
Otoczenie budynku: ▪ powinno być tak zaplanowane, aby o każdej porze roku można było przynajmniej w jakiejś jego części prowadzić zajęcia – powinno posiadać np. zadaszoną werandę; ▪ otoczenie szkoły powinno być obsadzone roślinami w taki sposób, aby odwzorować sezonowe zmiany w przyrodzie. To pobudza ciekawość. ▪ różnorodność tekstur/struktur jest psychologicznie najbardziej korzystna, gdyż zapobiega "deprywacji sensorycznej". Na świeżym powietrzu należy zaprojektować różnorodne zajęcia i doświadczenia związane z nauką, takie jak szlaki, ogrody, pola, tereny zalesione, staw.

Z niezwykle ważnych dla edukacji metaanaliz dokonanych przez Johna Hattiego i jego zespół można wysnuć wniosek, że fizyczna przestrzeń szkoły mimo wszystko nie ma znaczenia dla osiągnięć edukacyjnych; oznaczać to może, że nie ma ona również znaczenia dla osiągnięć w rozwoju psychospołecznym. Być może jednak warto spojrzeć na zagadnienie z innej strony. Nie sama zastana infrastruktura jest istotna, ale to czy jest ona **świadomie** wykorzystywana przez nauczycieli i personel szkolny, czy jest spójna z wartościami, wizją szkoły, z programem nauczania i programem profilaktyki, czy odzwierciedla klimat społeczny szkoły. Potwierdzają to wnioski z przeglądu literatury dokonanej przez Cathy Hall (2013), które pokazują, że nie sama przestrzeń działa, ale połączenie dopasowanej przestrzeni edukacyjnej z programem nauczania i metodami nauczyciela (chodzi o świadome wykorzystanie przestrzeni np. do pracy grupowej). Gdy nauczyciele świadomie kształtują przestrzeń edukacyjną, wtedy zachodzi zjawisko, o którym piszą Nur Hidayahtuljamilah Ramli i współpracownicy: „*Środowisko fizyczne odzwierciedla to, jak ludzie czują, myślą i zachowują się*" (Nur Hidayahtuljamilah Ramli i wsp., 2014, s. 268) oraz to, o czym pisze Justyna Nowotniak: „*Organizacja przestrzeni odwzorowuje organizację społeczną*" (2014, s. 100).

Podobne podejście odnaleźć można w publikacjach Aleksandra Nalaskowskiego (2013) i Agnieszki Hempel-Kutek (2010). Zwracają oni uwagę na przekaz całego budynku (czy przypomina np. koszary, szpital, miejsce zabaw). Istotny jest też: przekaz napisów rozwieszanych w szkole (Nalaskowski cytuje napisy represyjne: „*Stołówka wydaje obiady od godz. 12.30 do 15.00, a wszyscy spóźnieni tracą prawo do konsumpcji*", „*Proszę nie prowadzić głośnych rozmów w holu*", „*Kredę z portierni mają prawo pobierać tylko nauczyciele*"), wydzielenie przestrzeni szkolnej dla rodziców (udostępnienie osobnego pokoju do rozmów z rodzicami; choć są też szkoły, do których rodzice mają zakaz wstępu), strefę wejścia głównego (czy jest zapraszające, przyjazne), gabloty, wystawy, witryny (czy pokazują twórczość uczniów, ogłaszają nabór na ciekawe zajęcia pozalekcyjne).

W odpowiedzi na teoretyczne analizy przestrzeni fizycznej szkoły, powstały projekty oparte o współpracę pedagogów i architektów ukazujące dobre praktyki, wskazówki do tworzenia bezpiecznej i twórczej przestrzeni szkolnej. Przykładem może tu być projekt Eduspaces21 i związany z nim program „Przestrzenie edukacji 21. Otwieramy szkołę!" (eduspaces21.ceo.org.pl). Działania w projekcie koncentrują się na trzech obszarach przestrzeni edukacyjnej: fizyczno-architektonicznym (przestrzenie klas, korytarzy, boisk, wyposażenie i infrastruktura szkoły), wirtualno-technologicznym (kształcenie i uczenie się w sieci) oraz społecznym (społeczność szkolna, społeczność lokalna, więzi ze światem). W publikacji powstałej w ramach projektu („Przestrzeń fizyczna i architektoniczna...", 2016) już same tytuły rozdziałów wskazują na postrzeganie fizycznego wymiaru szkoły jako obszaru interakcji i nadawania znaczeń: „*Szkoła jak drugi dom*", „*Uczniowie zmieniają przestrzeń szkoły*",

„*Wspólnymi siłami – zmiana przestrzeni wykorzystująca potencjał szkolnej społeczności*", „*Chcesz zmiany? Zacznij od ławek*", „*Elastyczna przestrzeń klasy*", „*Przestrzeń stymulująca współpracę uczniów*", „*Uczniowie decydują*".

Dlatego też w badaniach nad współwystępowaniem czynników ryzyka w środowisku szkolnym ważne mogą być nie same dane dotyczące ilości sal, wyposażenia itp., ale **wskaźniki świadomego wykorzystania przestrzeni fizycznej szkoły**: zawartość gablotek, napisy, dostępność poszczególnych miejsc, wystrój korytarzy, prezentacja prac uczniów, prezentacja dyplomów, pucharów oraz innych oznak sukcesów uczniów itp. Przekaz świadomie kształtowanej przestrzeni szkolnej powinien wiązać się z budowaniem klimatu szkolnego, czyli wzbudzać poczucie bezpieczeństwa, wspierać relacje między uczniami a nauczycielami, wiązać ucznia ze szkołą jako miejscem szczególnym i przyjaznym, zachęcać do przestrzegania norm społecznych, podkreślać wagę nauki i zdrowia, doceniać działania młodzieży, dawać przestrzeń do współpracy, angażować rodziców, zachęcać do udziału w zajęciach rozwijających zainteresowania młodzieży.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania opracowano Formularz Obserwacji Przekazu Przestrzeni Szkolnej:

Tabela 2. *Formularz Obserwacji Przekazu Przestrzeni Szkolnej – wskaźniki i sposób punktacji.*

Lp.	Przekaz:	Wskaźnik świadomego wykorzystania przestrzeni fizycznej szkoły	Sposób oceny (punktacja)
1.	*„Zainteresowania uczniów są ważne i są drogą do rozwoju".*	Obecność w gablotach informacji o zainteresowaniach pozalekcyjnych uczniów (np. fotografie szkolnego kółka fotograficznego, prace plastyczne, szkolne kółko ekologiczne)	0 - brak, 1 – informacja w 1 miejscu, 2 – więcej niż jedna informacja
2.	*„Ufamy uczniom, wspólnie dbamy o zasoby szkolne".*	W bibliotece szkolnej otwarty dostęp do książek, swobodne poruszanie się między regałami. Ustawienie na korytarzach komputerów z udostępnionym swobodnym dostępem. Inne podobne udostępnienie uczniom materiałów, przyrządów.	0 - brak, 1 – np. tylko jeden wybrany regał ze starymi książkami, 2 - zdecydowana większość zasobów bibliotecznych, inne ogólnie dostępne wyposażenie.
3.	*„Szkoła jest częścią środowiska lokalnego, służy społeczności lokalnej".*	Pomieszczenia bądź część terenu szkoły jest otwarta dla społeczności lokalnej (np. orlik, basen, biblioteka, aula, stołówka).	0 - brak, 1 – udostępnienie społeczności pomieszczenia w ograniczonym zakresie, np. tylko w ferie, tylko wynajmowanie

Lp.	Przekaz:	Wskaźnik świadomego wykorzystania przestrzeni fizycznej szkoły	Sposób oceny (punktacja)
			firmom sali gimnastycznej za opłatą, 2 – udostępnienie codzienne przynajmniej jednego z pomieszczeń/ boiska lub częste udostępnianie różnych pomieszczeń.
4.	*„Jesteśmy z Ciebie dumni”.* *„Możesz wiele osiągnąć”.*	Obecność w gablotach pucharów, dyplomów, opisów imiennych sukcesów uczniów.	0 – brak lub tylko dane sprzed 5 lat; 1 – jedna gablota/wystawka w szkole na ten temat; 2 – więcej niż jedna gablota, dotycząca przynajmniej dwóch różnych kategorii osiągnięć (nie tylko naukowych lub nie tylko sportowych).
5.	*„Rodzice są dla nas ważni, mają swoje miejsce w szkole.”*	Pokój do rozmów z rodzicami, dostępność budynku szkolnego dla rodziców, ogłoszenia skierowane do rodziców, inne części przestrzeni szkolnej skierowane do rodziców.	0 – brak, 1 – tylko jeden z wymienionych wskaźników, 2 – przynajmniej 2 z wymienionych wskaźników.
6.	*„Szkoła to Twoje miejsce, jesteś u siebie, Ty też decydujesz”*	Przestrzeń oddana uczniom: wysepka kanapowa na środku korytarza, radiowęzeł, klub młodzieżowy, ściana, którą mogą pomalować; gablota z ogłoszeniami uczniów; gazetka szkolna redagowana przez uczniów itp.	0 – brak lub obecność „napisów represyjnych”, np. zakaz wstępu uczniom; 1 – jedno miejsce oddane uczniom lub kilka przy jednoczesnych zakazach w innych częściach budynku; 2 – przynajmniej dwa z wymienionych wskaźników.

Lp.	Przekaz:	Wskaźnik świadomego wykorzystania przestrzeni fizycznej szkoły	Sposób oceny (punktacja)
7.	*„Szkoła to miłe miejsce, jesteś tu mile widziany”*	Wejście główne - wrażenie: odgradzający, neutralny, przyjazny/zapraszający. Przykładowe wskaźniki dla wrażenia zniechęcającego: zniechęcające napisy (np. zakaz wstępu dla rodziców), utrudnione wejście do środka budynku poprzez długie oczekiwanie na otworzenie drzwi po naciśnięciu dzwonka; zniszczone wejście, drzwi, ściany. Przykładowe wskaźniki dla wrażenia przyjaznego/zapraszającego: napisy zawierające przyjazne powitanie lub zaproszenie do wejścia, łatwy dostęp do środka budynku po przedstawieniu się w portierni (szkoły muszą chronić uczniów przed niebezpiecznymi osobami, ale nie powinny traktować gości jak intruzów); kolorowe, zadbane wejście, ściany, drzwi; ogłoszenia dotyczące ciekawych zajęć odbywających się w budynku; motto szkoły nad głównym wejściem, zawierające pozytywny przekaz.	0 – wrażenie zniechęcające, 1 – wrażenie neutralne, 2 – wrażenie przyjazne, zapraszające.
8.	*„Dbamy o budynek, bo dbamy o Ciebie”* *„Miejsce nauki zasługuje na szacunek”*	Stan budynku: budynek z widocznymi miejscami wymagającymi remontu lub odświeżenia, odpadający tynk, grzyb, pleśń, zerwane miejsce w podłodze, objawy wandalizmu.	0- więcej niż jeden ze wskaźników, 1 - tylko jedno takie miejsce, 2- brak.
9.	*„Dla nas - nauczycieli to miejsce jest ważne, tworzymy z Wami jedną grupę, lubimy Was”* *„Relacje z Wami-uczniami, są dla nas - nauczycieli ważne”*	W gablotach, na plakatach obecne fotografie nauczycieli, ich prace lub ich pozytywne wiadomości skierowane do uczniów (fotografia nauczycieli z klasą, zaproszenie na spotkanie itp.).	0 – brak, 1 – jeden z wymienionych wskaźników; 2 – więcej niż dwa wymienione wskaźniki.

4. Inspiracje metodologiczne

4.1 Badania Joanny Mazur i współpracowniczek

Jedne z najnowszych badań nad funkcjonowaniem polskich gimnazjów to badania pt. „Środowisko fizyczne i społeczne oraz jakość funkcjonowania szkoły a zdrowie subiektywne i zachowania zdrowotne nastolatków – zastosowanie modeli strukturalnych i ścieżkowych szacowanych na danych o strukturze hierarchicznej”. Raport cząstkowy z tego projektu opublikował zespół w składzie Joanna Mazur, Anna Dzielska, Barbara Woynarowska, Dorota Zawadzka (2015), raport

końcowy został zredagowany przez Joannę Mazur i Agnieszkę Małkowską -Szkutnik (2017). Zastosowana w tym projekcie metodologia stała się inspiracją do opracowania metodologii badań własnych, dlatego też w tym miejscu zostaną one krótko przedstawione. Próba badawcza obejmowała 4085 uczniów z 70 gimnazjów z całej Polski. Wypełnili oni Kwestionariusz dla uczniów „Zdrowie i szkoła", bazujący na pytaniach z polskiej adaptacji kwestionariusza HBSC i CHIP-AE (*Child Health and Illness Profile – Adolescent Edition*). Analizowano również 52 ankiety od dyrektorów bazujące na *SLQ - school level questionnaire* (zostanie on przedstawiony w dalszej części tekstu) oraz wyniki ewaluacji zewnętrznej SEO (z Systemu Ewaluacji Oświaty). To ostatnie źródło danych jest nowością w polskich badaniach - w ten sposób wyniki ewaluacji zewnętrznej zostały wykorzystane do diagnozy naukowej środowiska szkolnego i jednocześnie zostały poddane weryfikacji naukowej. Od 1 września 2013 r. raporty z ewaluacji gromadzone w systemie http://www.npseo.pl/ powinny być oparte o ocenę szkoły na podstawie 12 kryteriów (tabela 4) w skali pięciopunktowej od A do E (ocena A oznacza spełnianie przez szkołę wymagań w stopniu bardzo wysokim, ocena E – w niskim). Zespół Joanny Mazur zakodował wyniki wylosowanych przez siebie szkół w kolejności odwrotnej i obliczył surowy indeks oceny szkoły, teoretycznie przyjmujący zakres od 0 do 48 punktów, gdzie wysoka punktacja była stanem pozytywnym. Szkoły podzielono na trzy grupy, przyjmując za punkt odcięcia 28/29 i 38/39 punktów i w ten sposób badane gimnazja umownie zaklasyfikowano do trzech kategorii jakości szkoły – gorsze, przeciętne, lepsze.

Ramka 3. *12 wskaźników Ewaluacji Zewnętrznej Szkół*

Ewaluacja Zewnętrzna – 12 wskaźników oceny szkół
1. Szkoła lub placówka realizuje koncepcje pracy ukierunkowaną na rozwój uczniów.
2. Procesy edukacyjne są zorganizowane w sposób sprzyjający uczeniu się.
3. Uczniowie nabywają wiadomości i umiejętności określone w podstawie programowej.
4. Uczniowie są aktywni.
5. Respektowane są normy społeczne.
6. Szkoła lub placówka wspomaga rozwój uczniów, z uwzględnieniem ich indywidualnej sytuacji.
7. Nauczyciele współpracują w planowaniu i realizowaniu procesów edukacyjnych.
8. Promowana jest wartość edukacji.
9. Rodzice są partnerami szkoły lub placówki.
10. Wykorzystywane są zasoby szkoły lub placówki oraz środowiska lokalnego na rzecz wzajemnego rozwoju.
11. Szkoła lub placówka, organizując procesy edukacyjne, uwzględnia wnioski z analizy wyników sprawdzianu, egzaminu gimnazjalnego, egzaminu maturalnego, egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe i egzaminu potwierdzającego kwalifikacje w zawodzie oraz innych badan zewnętrznych i wewnętrznych.
12. Zarządzanie szkoła lub placówka służy jej rozwojowi.

Zespół badawczy wciąż publikuje kolejne fragmenty wyników (Mazur J., Kowalewska A., Zawadzka D., Dzielska A., Wais K., 2016; Mazur, Małkowska-Szkutnik, 2017), nie przedstawiono jeszcze wniosków pochodzących ze wszystkich analiz. Stwierdzono m.in., że wsparcie społeczne w klasie poprawia się w lepszych szkołach. Porównując szkoły lepsze i gorsze, stwierdzono najkorzystniejsze wskaźniki przynależności do szkoły w grupie najlepszych gimnazjów. W gimnazjach zaklasyfikowanych do lepszej kategorii uczniowie osiągają też lepsze wyniki w teście pod koniec III klasy gimnazjum. W lepszych szkołach młodzież odczuwa wzmożony stres szkolny, ale mniejsze nasilenie problemów szkolnych (problemów z koncentracją, z nauczycielami, ogólnie z nauką), jak również więcej czasu przeznacza na odrabianie lekcji w domu; młodzież z lepszej kategorii szkół korzystniej też postrzega wsparcie ze strony innych uczniów w klasie i ma silniejsze poczucie przynależności do szkoły. Te wyniki pokazują, że wykorzystanie w badaniach naukowych raportów z ewaluacji zewnętrznej przeprowadzonej przez nadzór pedagogiczny jest uzasadnione. Analiza współwystępowania oceny w zakresie 12 wskaźników z raportów ewaluacji zewnętrznej a różnymi zachowaniami ryzykownymi wykazała, że wskaźnik 1, 2, 7, 12 różnicuje uczniów pod względem sięgania po substancje psychoaktywne, wskaźnik 3, 4, 8, 11, 12 różnicuje pod względem bycia świadkiem dręczenia uczniów w szkole, wskaźnik 1, 7, 10, 12 pod względem nieprzystosowania społecznego. Nie ma różnicy w zakresie częstości używania alkoholu między młodzieżą uczęszczającą do szkół przeciętnych i do gorszych, a w lepszych szkołach częstość picia alkoholu przez młodzież ulega wyraźnemu obniżeniu. Kategoria szkoły nie różnicuje skłonności do wykroczeń u lepszych uczniów. Lepsze i gorsze szkoły najsilniej odróżnia poziom przywiązania do szkoły. Stwierdzono, że szkoły należące do trzech kategorii różniły się pod względem miejsca zamieszkania i zamożności rodzin badanych uczniów, jak również ich wyników w nauce (obecnie i w teście po szóstej klasie). Niniejsze badania potwierdzają występowanie sygnalizowanego przez badaczy polskich i zagranicznych problemu selekcyjności edukacji. Gimnazja lepiej funkcjonujące są lepsze już „na starcie", ponieważ przyjmują zdolniejszą młodzież.

Jak wspomniano w badaniach Zespołu prof. Joanny Mazur i prof. Barbary Woynarowskiej diagnozowano również środowisko fizyczne i społeczne szkoły na podstawie oceny dokonanej przez dyrektorów szkół (Kwestionariusz SLQ). Nie wykazano różnic istotnych statystycznie między szkołami z różnych kategorii jakości. W odniesieniu do wszystkich pięciu aspektów oceny środowiska fizycznego i społecznego szkoły zarysowała się jednak tendencja do poprawy wskaźników w lepszych gimnazjach (lepsze warunki nauki, mniej problemów społecznych w szkole, lepsza ocena środowiska wokół szkoły, częstsze uczestnictwo uczniów i rodziców w działaniach na rzecz szkoły). Jednocześnie analiza ankiet w powiązaniu z pomiarem zachowań zdrowotnych wśród uczniów tych

szkół pozwoliła zaobserwować niepokojące zjawisko, jakim jest bardzo słaba ocena szkół w obszarze współpracy z rodzicami oraz słaby związek samopoczucia i zachowań zdrowotnych uczniów z poziomem partnerstwa między szkołą a rodzicami.

4.2 Lista narzędzi do badania szkoły

W dotychczasowych badaniach nad czynnikami ryzyka i chroniącymi tkwiącym w środowisku szkolnym skupiano się przede wszystkim na pomiarze środowiska społecznego, w tym szczególnie na pomiarze klimatu szkoły. W publikacji Zespołu Badań Nauczycieli z Instytutu Badań Edukacyjnych dokonano przeglądu narzędzi do badania klimatu szkolnego („Raport metodologiczny – badanie Bezpieczeństwo i klimat w szkole", 2015, s. 17-21). Wśród nich znajdują się zarówno ankiety skierowane do uczniów, jak i ankiety skierowane do nauczycieli. Małgorzata Woynarowska-Sołdan (2016) opisuje również narzędzia jakościowe do badania klimatu – technikę „Narysuj i napisz" z poleceniem narysowania przez uczniów „Co lubię w mojej klasie, a co chciałbym/abym w niej zmienić?" oraz technikę analizy prac pisemnych uczniów na temat: „Jak się czuję w mojej klasie?".

O wiele mniej jest narzędzi do badania fizycznego wymiaru środowiska szkolnego. Poniżej zostaną opisane te, które wspominane są w literaturze:

Kwestionariusz „Środowisko szkoły a zdrowie" na bazie School Level Questionnaire

Kwestionariusz ten został zastosowany w badaniach Barbary Woynarowskiej, Krystyny Komosińskiej, Agnieszki Małkowskiej-Szkutnik (2011). W jego opracowaniu wykorzystano międzynarodowy kwestionariusz szkolny School Level Questionnaire, przygotowany w ramach badań HBSC (Health Behaviour in School-aged Children. A WHO Collaborative Cross-national Study) 2009/2010. Kwestionariusz przeznaczony jest do wypełnienia przez dyrektorów szkół. Pytania dotyczą podstawowych komponentów środowiska fizycznego (stan budynku i otoczenia, wyposażenie itp.) oraz występowania w sąsiedztwie szkoły niepożądanych zjawisk i sytuacji (m.in. przestępczości, nasilonego ruchu ulicznego). Dyrektorów proszono o ustosunkowanie się do tych stwierdzeń w pięciostopniowej skali Likerta: zdecydowanie zgadzam się, zgadzam się, trudno mi powiedzieć, nie zgadzam się, zdecydowanie nie zgadzam się oraz pytano czy dane zjawisko/sytuacja stanowi dla szkoły problem: duży, umiarkowany, niewielki lub nie ma go wcale. Pytania prezentowane w publikacjach Barabary Woynarowskiej i innych przedstawiono w Załączniku 1.

Kwestionariusz do autoewaluacji „Szkoły promującej zdrowie"

Pomocnym narzędziem przy diagnozie fizycznego środowiska szkoły może być kwestionariusz wykorzystywany do autoewaluacji działań w szkole promującej zdrowie, opisany przez

zespół w składzie Bożena Jodczyk, Grażyna Skoczek, Katarzyna Stępniak, Valentina Todorovska-Sokołowska, Barbara Woynarowska (2016). Proponują one- przy ocenie prozdrowotności szkoły- uwzględnienie czterech standardów[4], z których ostatni dotyczy warunków oraz organizacji nauki i pracy. Wskaźnikami branymi pod uwagę przy ewaluacji tego standardu jest 5 wymiarów: wybrane pomieszczenia i wyposażenie szkoły oraz organizacja pracy; czystość szkoły; organizacja przerw międzylekcyjnych; wychowanie fizyczne oraz aktywność fizyczna członków społeczności szkolnej; żywienie szkole. W załączniku 2 zamieszczono pytania, według których dyrektor bądź osoba wyznaczona przez dyrektora powinna dokonać autoewaluacji placówki.

„School Building Assessment Methods" Henry'ego Sanoffa

Henry Sanoff postrzega środowisko fizyczne jako „drugiego nauczyciela", ponieważ może ono wzmacniać relacje między ludźmi, zachęcać do zmian, podejmowania wyborów, do aktywności. Przestrzeń szkolna – wg Sanoffa - odzwierciedla idee, wartości, cele i kulturę ludzi pracujących i uczących się w niej. Zgodnie z tymi założeniami opracował Metody Oceny Budynku Szkolnego (School Building Assessment Methods), które służyć mają społecznościom szkolnym w dokonaniu autoewaluacji ich środowisk i wytyczeniu wspólnych celów we wprowadzeniu zmian w przestrzeni szkolnej. We wstępie do opisu tych metod autor zachęca, aby były stosowane w toku dialogu prowadzonego przez małe grupy, złożone np. z administracji, nauczycieli, rodziców i uczniów. W skład metod Sanoffa wchodzą m.in.:

a) *Six Factor School Building Assessment: 6-czynnikowa ocena budynku szkolnego*. Ocena dokonywana w tym formularzu skupiona jest wokół 6 wskaźników: kontekst (otoczenie szkolnego budynku, np. czy wielkość budynku szkoły pasuje do rozmiarów okolicznych budynków), bryła budynku (np. czy funkcja wydzielonych elementów budynku jest łatwa do zidentyfikowania?), interfejs (dopasowanie zewnętrznego wyglądu budynku do wnętrza, np. czy wyjścia są ulokowane w sposób bezpieczny), odnalezienie dróg (poruszanie się po budynku, np. czy kierunek i sposób poruszania się po szkole jest łatwy do rozpoznania przez odwiedzających), społeczna przestrzeń (czy odpowiada ona potrzebom ludzi, np. czy sale lekcyjne dopasowane są do indywidualnych potrzeb uczniów), komfort (np. czy poziom hałasu w szkole przeszkadza w nauce). Do każdego czynnika opracowano po kilka pytań, na które

[4] Standard pierwszy – Koncepcja pracy szkoły, jej struktura i organizacja sprzyjają uczestnictwu społeczności szkolnej w realizacji działań w zakresie promocji zdrowia oraz skuteczności i długofalowości tych działań. Standard drugi – Klimat społeczny sprzyja zdrowiu i dobremu samopoczuciu uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz rodziców uczniów. Standard trzeci – Szkoła realizuje edukację zdrowotną i program profilaktyki dla uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz dąży do poprawy skuteczności działań w tym zakresie. Standard czwarty – Warunki oraz organizacja nauki i pracy sprzyjają zdrowiu oraz dobremu samopoczuciu uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz współpracy z rodzicami.

odpowiedzi powinny udzielić osoby dokonujące obchodu (walking tour) terenu szkoły w odniesieniu do poziomu ich satysfakcji: VU – bardzo niesatysfakcjonujące, U – satysfakcjonujące, SU-trochę niesatysfakcjonujące, N – trudno powiedzieć, SS – trochę satysfakcjonujące, S – satysfakcjonujące, VS – bardzo satysfakcjonujące.

b) *School Building Observation Form – Formularz Obserwacji Szkolnego Budynku* może być wypełniony zarówno przez uczniów, jak i personel szkolny. Obejmuje on następujące pytania, na które odpowiedzi udziela się wybierając „Tak" lub „Nie": budynek jest schludny, czysty i zadbany, nie ma oznak wandalizmu; praca uczniów jest rozlokowana w taki sposób, że grupy są oddzielone ścianami lub tablicami; obrazy na ścianach przedstawiają osoby różnych ras i grup etnicznych; obrazy i plakaty ukazują zarówno chłopców jak dziewczęta zaangażowanych w różne aktywności, np. dziewczęta jako lekarki, policjantki itd.; ogłoszenia są rozwieszane zarówno przez kadrę jak i przez uczniów; budynek jest elastyczny: obejmuje zarówno duże przestrzenie, jak i małe pokoiki, niektóre pomieszczania są multifunkcjonalne; meble mogą być przesuwane; w szkole są ciche miejsca przeznaczone do relaksu, przemyśleń itp.; istnieją jasno oznakowane miejsca, w których młodzież może zachowywać się głośno i ruchliwie; istnieje wydzielona przestrzeń zewnętrzna do nauki np. w ogrodzie; jest wiele pomieszczeń pomiędzy którymi można się poruszać; w łazienkach i przebieralni zainstalowane są kurtyny lub zasłony; uczniowie współtworzą wygląd szkoły, np. budują meble, czyszczą tablice, dekorują ściany czy gabloty.

c) *School Building Rating Scale* – to kolejne narzędzie, w którym dokonuje się oceny zgodnie z poczuciem satysfakcji w danym obszarze, zaznaczając od VU – bardzo niesatysfakcjonujące do VS – bardzo satysfakcjonujące. 57 pytań jest podzielonych na następujące kategorie: cechy fizyczne (np. budynek dostosowany dla niepełnosprawnych, dopasowany do wzrostu dzieci, poziom hałasu jest kontrolowany, przez okna można wpada wiele światła dziennego, wejście główne jest wyraźnie oznaczone); przestrzeń zewnętrzna (np. zielona przestrzeń wydzielona do nauki, zielona przestrzeń wydzielona do zabawy); środowisko uczenia się (np. pomieszczenia dostosowane do nauk plastycznych, pomieszczenia dostosowane do różnych metod uczenia, np. w małych grupach; stan powietrza w klasach, poziom temperatury, oświetlenie, możliwość przemeblowania w salach); przestrzeń społeczna (spokojne miejsce do jedzenia wewnątrz budynku i na zewnątrz, miejsca pozwalające zachować uczniom prywatność, umożliwiające czytanie, refleksję itp.; miejsca publiczne podkreślające poczucie wspólnoty, miejsca przeznaczone tylko dla danego ucznia); dostęp do mediów (dla uczniów, dla nauczycieli, media umożliwiające komunikację); drogi przemieszczania się (jasne oznakowania dotyczące

kierunku poruszania się, zadaszone przejścia między różnymi częściami budynku); wygląd (np. harmonia budynku szkolnego z otoczeniem, stymulujący wygląd szkoły); poziom bezpieczeństwa (np. oddalenie od ruchu drogowego, ogólne poczucie bezpieczeństwa w szkole); ogólne wrażenie (przyjazna społeczność uczniowska, przyjazna społeczność nauczycielska).

d) *Classroom Environment Ratings – Wskaźniki Środowiska Klasy* wypełniany przez uczniów, ma na celu uświadomienie nauczycielom, w jaki sposób środowisko zorganizowane przez nich w klasie jest odbierane przez uczniów. Młodzież ma przy każdym stwierdzeniu zaznaczyć, czy pasuje ono do opisu jego sali lekcyjnej, czy nie. Przykłady twierdzeń: „mam wystarczająco dużo przestrzeni do pracy, nie tłoczymy się w klasie"; „w sali jest miejsce, gdzie mogę być sobą"; „mam miejsce, gdzie mogę trzymać moje własne rzeczy"; „w sali lekcyjnej łatwo skupić się"; „mogę wybrać, gdzie siedzę"; „z mojego miejsca widzę wszystko, co się dzieje w sali"; „umeblowanie pomaga nam we wspólnej pracy"; „czuję, że mam miejsce, które należy do mnie"; „mogę dostosować swoją ławkę i krzesło do siebie"; „jest wystarczająco cicho w mojej sali"; „moja sala jest czysta/zadbana/jasno zorganizowana/o przyjemnym wyglądzie"; „mogę decydować o wyglądzie tej sali".

5. Czym badaliśmy? Narzędzia zastosowane w badaniach własnych

Po przeprowadzeniu analizy raportów z badań naukowych oraz raportów Najwyższej Izby Kontroli, uwzględniając cechy profilaktyczne szkoły zarówno potwierdzone naukowo, jak i te, których wpływ nie został jednoznacznie potwierdzony, zdecydowaliśmy się na wyodrębnienie następujących cech środowiska szkolnego, które zostaną zweryfikowane jako czynniki ryzyka lub czynniki chroniące rozwój psychospołeczny uczniów: poczucie przynależności uczniów do społeczności szkolnej/więź ze szkołą, poczucie bezpieczeństwa, atmosferę szkolną, zaangażowanie rodziców w życie szkoły, konstruktywne zainteresowania uczniów i zajęcia pozalekcyjne, wzmacnianie/docenianie młodzieży, profesjonalna profilaktyka, relacje między nauczycielami a uczniami, typ szkoły, etaty wsparcia, ekspozycja społeczności szkolnej na trudne bądź traumatyczne wydarzenia, zagęszczenie uczniów w szkole i w salach lekcyjnych, monitoring, długość przerw, stan środowiska fizycznego, przekaz świadomie kształtowanej przestrzeni szkolnej.

W celu pomiaru tych zmiennych zastosowano następujące narzędzia i źródła danych:

- Kwestionariusz „Pro-Zint V" wypełniony przez uczniów w latach 2014-2017;
- Ankieta dla dyrektora „Cechy szkoły" wypełniona przez dyrekcję szkół lub pracowników szkoły w okresie od września do października 2017 r.;
- Ankieta dla ankietera „Cechy szkoły" wypełniona przez ankietera w okresie od września do

października 2017 r.;

- Formularz Obserwacji Przekazu Przestrzeni Szkolnej wypełniony przez ankietera w okresie od września do października 2017 r.;
- Ankieta dla Partnerów[5] programu „Archipelag Skarbów" dotycząca otwartości szkoły na współpracę z instytucją profilaktyczną zewnętrzną';
- Dane z Systemu Informacji Oświatowej[6] pozyskane dzięki uprzejmości p. Beaty Gronosz, głównego specjalisty z Departamentu Strategii i Współpracy Międzynarodowej z Ministerstwa Edukacji Narodowej (dane: powierzchnia sal, etaty wsparcia).

Wszystkie narzędzia zamieszczono w załącznikach. Zaplanowano również wykorzystanie ocen wybranych cech klimatu szkoły[7] dokonanych przez zewnętrznych ewaluatorów, spisanych w raportach Systemu Ewaluacji Oświaty.

W poniższej tabeli przedstawiono zmienne dotyczące środowiska szkolnego wraz z ich wskaźnikami.

Tabela 3. *Zmienne dotyczące cech środowiska szkoły oraz ich wskaźniki*

Cecha środowiska szkoły		Sposób badania, wskaźnik, pytanie	Narzędzie, sposób pozyskania danych
Środowisko społeczne	Poczucie przynależności uczniów do społeczności szkolnej lub więź ze szkołą	Czuję się związany/a ze moją szkołą: 1. Zdecydowanie tak 2. Raczej tak 3. Trudno powiedzieć 4. Raczej nie 5. Zdecydowanie nie	Kwestionariusz „Pro-Zint V" wypełnia: uczeń
	Poczucie bezpieczeństwa	W mojej klasie czuję się bezpiecznie: 1. Zdecydowanie tak 2. Raczej tak 3. Trudno powiedzieć 4. Raczej nie 5. Zdecydowanie nie Na ile obawiasz się, że w szkole ktoś może Cię skrzywdzić, nastraszyć, coś zabrać?	Kwestionariusz „Pro-Zint V" wypełnia: uczeń

[5] Partner programu „Archipelag Skarbów" to regionalny koordynator, zajmujący się nawiązywaniem współpracy między szkołami, urzędami gminy/miasta a grupami trenerów.

[6] Systemu Informacji Oświatowej to polski, elektroniczny system baz danych służący do gromadzenia informacji o szkołach, placówkach oświatowych, nauczycielach oraz uczniach. Celem SIO jest uzyskiwanie danych niezbędnych do prowadzenia polityki edukacyjnej państwa, podnoszenia jakości i upowszechniania edukacji oraz do usprawniania finansowania zadań oświatowych. Są to głównie informacje o uczniach, nauczycielach, majątku szkoły i jej wydatkach.

[7] Planowano wykorzystać wyniki ocen szkół w obszarach następujących wymagań: „Szkoła lub placówka realizuje koncepcje pracy ukierunkowaną na rozwój uczniów", „Uczniowie są aktywni", „Respektowane są normy społeczne", „Szkoła lub placówka wspomaga rozwój uczniów, z uwzględnieniem ich indywidualnej sytuacji", „Rodzice są partnerami szkoły lub placówki", „Wykorzystywane są zasoby szkoły lub placówki oraz środowiska lokalnego na rzecz wzajemnego rozwoju".

Cecha środowiska szkoły		Sposób badania, wskaźnik, pytanie	Narzędzie, sposób pozyskania danych
		1. Bardzo się obawiam 2. Trochę się obawiam 3. Trudno powiedzieć 4. Raczej się nie obawiam 5. Zupełnie się nie obawiam	
	Dobra atmosfera	W mojej klasie panuje atmosfera życzliwości: 1. Zdecydowanie tak 2. Raczej tak 3. Trudno powiedzieć 4. Raczej nie 5. Zdecydowanie nie	Kwestionariusz „Pro-Zint V” wypełnia: uczeń
	„Lubienie szkoły”	Jakie są Twoje odczucia związane ze szkołą? 1. Bardzo ją lubię 2. Trochę ją lubię 3. Niezbyt ją lubię 4. Nie lubię jej wcale	Kwestionariusz „Pro-Zint V” wypełnia: uczeń
	Poczucie wsparcia koleżeńskiego / rówieśniczego	Inni uczniowie akceptują (przyjmują) mnie taką/takim, jakim/jaką jestem: 1. Zdecydowanie tak 2. Raczej tak 3. Trudno powiedzieć 4. Raczej nie 5. Zdecydowanie nie W mojej klasie mogę liczyć na wsparcie: 1. Zdecydowanie tak 2. Raczej tak 3. Trudno powiedzieć 4. Raczej nie 5. Zdecydowanie nie	Kwestionariusz „Pro-Zint V” wypełnia: uczeń
	Zaangażowanie rodziców w życie szkoły	a) czy w roku szkolnym... rodzice brali udział w warsztatach umiejętności wychowawczych zorganizowanych w szkole b) czy w roku... rodzice brali udział w warsztatach, szkoleniach dotyczących zapobieganiu zachowaniom ryzykownym. Proszę zaznaczyć tematykę szkolenia i podać szacunkową ilość uczestników (...) c) czy w szkole podjęto działania z inicjatywy rodziców, jakie... Wskaźnik 9 z Raportu Ewaluacji Zewnętrznej	Ankieta „Cechy szkoły” wypełnia: dyrekcja szkoły System Ewaluacji Oświaty

Cecha środowiska szkoły		Sposób badania, wskaźnik, pytanie	Narzędzie, sposób pozyskania danych
	Konstruktywne zainteresowania uczniów i zajęcia pozalekcyjnych młodzieży	Czy w roku szkolnym..... prowadzono w Państwa Szkole bezpłatne: □ koło zainteresowań związane z przedmiotem szkolnym, □ zajęcia wyrównawcze, □ kółko, zajęcia sportowe; □ kółko teatralne, □ wolontariat, □ chór, zespół muzyczny, □ harcerstwo, □ inne	Kwestionariusz „Cechy szkoły" wypełnia: dyrekcja szkoły
	Wzmacnianie/docenianie młodzieży	Wskaźnik 1, 4, 6 z Formularza Obserwacji Przekazu Przestrzeni Szkolnej	Formularz Obserwacji Przekazu Przestrzeni Szkolnej wypełnia: ankieter
	Profesjonalna profilaktyka	Proszę zaznaczyć, który z poniższych programów profilaktycznych rekomendowany przez ORE był realizowany w szkole w latach szkolnych.... □ Program Wzmacniania Rodziny □ Archipelag Skarbów (itd.) Czy w szkole w latach……. zrealizowano program profilaktyczny spoza powyższej listy, proszę podać nazwę i krótki opis.....	Kwestionariusz „Cechy szkoły" wypełnia: dyrekcja szkoły
	Nauczyciel, pedagog, pracownik szkoły jako mentor, lider. Relacje między nauczycielami a uczniami	Którzy z dorosłych z Twojego otoczenia są dla Ciebie obecnie najważniejszym przewodnikiem w życiu? Wskaźnikiem będzie zaznaczenie odpowiedzi „Nauczyciel, wychowawca, pedagog ze szkoły". Czy ktoś z nauczycieli, którym wiele zawdzięczasz jest z Twojej obecnej szkoły? 0. Nie dotyczy mnie, bo nie miałam takiego nauczyciela. 1. Nie, żaden z nauczycieli nie jest z mojej obecnej szkoły. 2. Tak, jeden z tych nauczycieli jest z mojej obecnej szkoły. 3. Tak, kilku z tych nauczycieli jest mojej obecnej szkoły.	Kwestionariusz „Pro-Zint V" wypełnia: uczeń
	Typ szkoły	Proszę zaznaczyć (można zaznaczyć więcej niż 1 odpowiedź): □ szkoła sportowa/ mistrzostwa sportowego □ gimnazjum integracyjne lub z klasami integracyjnymi	Ankieta dla ankietera „Cechy szkoły" wypełnia: ankieter

Cecha środowiska szkoły		Sposób badania, wskaźnik, pytanie	Narzędzie, sposób pozyskania danych
		□ gimnazjum dwujęzyczne □ gimnazjum ogólnodostępne bez klas profilowanych □ tzw. gimnazjum akademickie □ szkoła wyznaniowa □ szkoła z klasami profilowanymi	
	Etaty wsparcia	Wsparcie pedagogiczne i pomoc specjalistyczna a) jaki był wymiar etatów wsparcia przydzielonych szkole ..... b) zatrudnienie pedagoga szkolnego c) zatrudnienie psychologa szkolnego d) zatrudnienie logopedy e) zatrudnienie wychowawcy świetlicy f) zatrudnienie bibliotekarza/ bibliotekarki g) zatrudnienie doradcy zawodowego h) zatrudnienie pielęgniarki szkolnej	Ankieta „Cechy szkoły” wypełnia: dyrekcja szkoły
	Ekspozycja społeczności szkolnej na trudne bądź traumatyczne wydarzenia	Które z poniższych zdarzeń miało miejsce w szkole lub dotyczyło społeczności szkolnej i było znane szerszemu gronu uczniów w okresie..: □ próba samobójcza □ samobójstwo □ tragiczna śmierć ucznia □ akt przemocy na terenie szkoły z wezwaniem policji □ straty spowodowane kataklizmem w rodzinach uczniów: pożar, powódź, inne.	Ankieta „Cechy szkoły” wypełnia: dyrekcja szkoły
	Otwartość szkoły na współpracę z instytucją profilaktyczną zewnętrzną	1. Czy szkoła była otwarta na współpracę z partnerem/liderem przy organizacji AS? 2. Jaki był kontakt nauczycieli z uczniami? 3. Czy nauczyciele współpracowali z ekipą AS w trakcie realizacji programu? 4. Jaki był stosunek nauczycieli do programu profilaktycznego „Archipelag Skarbów”? 5. Jaki był stosunek dyrekcji do programu profilaktycznego „Archipelag Skarbów”? 6. Czy kadra szkoły udzieliła wsparcia w zachęceniu rodziców do udziału w spotkaniu dla rodziców	Ankieta dla Partnerów programu „Archipelag Skarbów”

Cecha środowiska szkoły		Sposób badania, wskaźnik, pytanie	Narzędzie, sposób pozyskania danych
		prowadzonych przez ekipę AS? 7. Jakie było nastawienie nauczycieli w trakcie rady szkoleniowej prowadzonej przez ekipę AS? 8. Jaka w szkle panuje atmosfera wśród całej społeczności szkolnej (nauczyciele, uczniowie, rodzice, pracownicy administracyjni)?	
Środowisko fizyczne	Zagęszczenie uczniów w szkole i w salach lekcyjnych	Powierzchnia szkoły Powierzchnia sal lekcyjnych Ilość uczniów w szkole Ilość uczniów w oddziałach	Obliczenia na podstawie danych z SIO – Systemu Informacji Oświatowej
	Monitoring	Proszę zaznaczyć, czy w szkole stosowane były następujące metody/środki: □ monitoring, □ pracownicy ochrony, □ wykrywacze metalu, □ ograniczony dostęp do wnętrza budynku	Ankieta „Cechy szkoły" wypełnia: dyrekcja szkoły
	Długość przerw	Wszystkie przerwy międzylekcyjne trwają nie krócej niż 10 minut	Ankieta dla ankietera „Cechy szkoły" wypełnia: ankieter (pytanie zaczerpnięte z Kwestionariusza do autoewaluacji „Szkoły promującej zdrowie")
	Stan środowiska fizycznego szkoły w ocenie dyrektorów	Skład budynku i terenu szkolnego (m.in. stołówka, sala gimnastyczna itd.) Ocena dyrektora czy: • Szkoła wymagała dużego remontu dla poprawy bezpieczeństwa: • Boisko, sala gimnastyczne, toalety były w dobrym stanie • Oświetlenie i temperatura	Ankieta „Cechy szkoły" wypełnia: dyrekcja szkoły Pytania na podstawie: SLQ - School Level Questionnaire
	Przekaz świadomie kształtowanej przestrzeni szkolnej: *1. „Zainteresowania uczniów są ważne i są drogą do rozwoju";* *2. „Ufamy uczniom, wspólnie dbamy o zasoby szkolne";* *3. „Szkoła jest częścią środowiska lokalnego, służy społeczności*	1. Obecność w gablotach informacji o zainteresowaniach pozalekcyjnych uczniów 2. W bibliotece szkolnej otwarty dostęp do książek, swobodne poruszanie się między regałami. Ustawienie na korytarzach komputerów z udostępnionym swobodnym dostępem. Inne. 3. Pomieszczenia bądź część terenu szkoły jest otwarta dla społeczności lokalnej.	Formularz Obserwacji Przekazu Przestrzeni Szkolnej wypełnia: ankieter

Cecha środowiska szkoły		Sposób badania, wskaźnik, pytanie	Narzędzie, sposób pozyskania danych
	lokalnej"; *4. „Jesteśmy z Ciebie dumni", „Możesz wiele osiągnąć;* *5. „Rodzice są dla nas ważni, mają swoje miejsce w szkole.";* *6. „Szkoła to Twoje miejsce, jesteś u siebie, Ty też decydujesz"* *7. „Szkoła to miłe miejsce, jesteś tu mile widziany";* *8. „Dbamy o budynek, bo dbamy o Ciebie" „Miejsce nauki zasługuje na szacunek;* *9. „Dla nas-nauczycieli to miejsce jest ważne, tworzymy z Wami jedną grupę, lubimy Was", „Relacje z Wami-uczniami, są dla nas-nauczycieli ważne.*	4. Obecność w gablotach pucharów, dyplomów, opisów imiennych sukcesów uczniów. 5. Pokój do rozmów z rodzicami, dostępność budynku szkolnego dla rodziców, ogłoszenia skierowane do rodziców, inne części przestrzeni szkolnej skierowane do rodziców. 6. Przestrzeń oddana uczniom: wysepka kanapowa na środku korytarza, radiowęzeł itp. 7. Wejście główne - wrażenie: odgradzający, neutralny, przyjazny/zapraszający. 8. Stan budynku: budynek z widocznymi miejscami wymagającymi remontu lub odświeżenia, odpadający tynk, grzyb, pleśń, zerwane miejsce w podłodze, objawy wandalizmu. 9. W gablotach, na plakatach obecne fotografie nauczycieli, ich prace lub ich pozytywne wiadomości skierowane do uczniów (fotografia nauczycieli z klasą, zaproszenie na spotkanie itp.)	

Powyższe zmienne i ich współwystępowanie z zachowaniami ryzykownymi mierzonymi Kwestionariuszem „Pro-Zint" miały być analizowane w kontekście jakości szkoły ocenionej w toku Ewaluacji Zewnętrznej oraz w kontekście jakości środowiska lokalnego, w jakim usytuowana jest szkoła. Środowisko lokalne zostało ocenione poprzez pytanie zadane dyrektorom szkół, zaczerpnięte z *SLQ* – School Level Questionnaire. Dyrektorzy zostali poproszeni o ocenę nasilenia następujących problemów w otoczeniu szkoły: śmieci, odpadki lub potłuczone szkło leżące na ulicach, drogach, chodnikach i podwórkach; sprzedawanie lub używanie narkotyków lub picie dużych ilości alkoholu; akty przemocy lub wandalizmu; nasilony ruch drogowy; opuszczone lub zaniedbane domy i budynki; przestępczość; relatywnie wysoki poziom ubóstwa; problemy ze znalezieniem pracy (bezrobocie w regionie).

5.1 Rzetelność narzędzi

W celu weryfikacji precyzji pomiaru za pomocą skal, przeprowadzono analizę rzetelności wykorzystując współczynnik alfa-Cronbacha. Rzetelność ta okazała się zróżnicowana, jednak co najmniej zadowalająca. W przypadku „Skali oceny stanu infrastruktury" oraz „Skali przekazu przestrzeni szkolnej" wyłączono z analiz pojedyncze pozycje obniżające rzetelność.

Poniżej podano rzetelności ostatecznych wersji poszczególnych skal[8]:

- Ocena stanu infrastruktury przez dyrektora szkoły (skala wchodząca w skład ankiety dla dyrektorów „Cechy szkoły", pochodząca z SQL z badań HBSC): 0,687.
- Skala przekazu przestrzeni szkolnej (autorski Formularz Obserwacji Przekazu Przestrzeni Szkolnej): 0,744.
- Skala problemów w otoczeniu szkoły oczami dyrektora (skala wchodząca w skład ankiety dla dyrektorów „Cechy szkoły", pochodząca z SQL z badań HBSC): 0,779.
- Skala jakości współpracy ze szkołą przez partnerów IPZiN (ankieta dla partnerów): 0,902.

6. Jak badaliśmy? Procedura badania

Przy opracowywaniu i przeprowadzaniu ankiet wśród dyrekcji i nauczycieli szkół, powinno się zawsze uwzględniać ich obciążenie pracą, związaną z wypełnianiem dokumentów. Szczególnie trudny jest dla kadry nauczycielskiej początek roku szkolnego, a jeszcze bardziej niesprzyjający wypełnianiu dodatkowych zadań jest okres reformy edukacji. Ponieważ na taki właśnie czas przypadła realizacja naszego projektu badawczego, opracowaniu procedury pomiaru zmiennych poświęciliśmy wiele uwagi. Poszczególne etapy przygotowania narzędzi oraz pozyskiwania danych, przedstawiono w tabeli 4.

[8] Szczegółowe tabele znajdują się w Aneksie 2.

Tabela 4. *Procedura badań własnych*

Termin	Etap	Wykonawcy
Czerwiec - lipiec 2017 r.	Kwerenda literatury naukowej, przegląd narzędzi badawczych	dr Maja Łoś
Lipiec - sierpień 2017 r.	Wstępne opracowanie narzędzi: ankiet „Cechy szkoły", FOPPS, ankiety dla Partnerów AS	dr Maja Łoś
	Konsultacje, wprowadzanie zmian	Konsultanci: dr Maciej Koniewski dr Szymon Czarnik dr Szymon Grzelak mgr Anna Kocielińska mgr Michał Czerwiński
Sierpień 2017 r.	Pilotaż: Przeprowadzenie ankiety w Zespole Szkół Mechanicznych nr 2 w Bydgoszczy	dr Maja Łoś
	Szkolenie ankieterów on-line. Wprowadzenie ostatecznych zmian	mgr Anna Kocielińska dr Maja Łoś
	Przygotowanie wersji papierowych i elektronicznych narzędzi. Opracowanie listu od Prezesa Instytutu Profilaktyki Zintegrowanej. Uzyskanie listu polecającego od Ministerstwa Edukacji Narodowej.	mgr Ewelina Seneko mgr Maciej Trafny dr Maja Łoś
Wrzesień 2017 r.	Nawiązanie kontaktu z p. Beatą Gronosz - głównym specjalistą z Departamentu Strategii i Współpracy Międzynarodowej MEN w celu pozyskania danych z SIO	dr Maja Łoś
	Ankieta dla Partnerów „Archipelagu Skarbów" przeprowadzona w trakcie Zjazdu trenerów i partnerów programu	mgr Ewelina Seneko dr Maja Łoś
	Analiza raportów SEO	mgr Elżbieta Cienciała mgr Jagoda Szachta
	Rozesłanie ankiet oraz prośby o współpracę pocztą elektroniczną i tradycyjną do 103 szkół, w których wcześniej przeprowadzono badania Kwestionariuszem „Pro-Zint"	mgr Ewelina Seneko
Wrzesień - październik 2017 r.	Telefoniczne umawianie się ankieterów ze szkołami na bezpośrednie spotkanie na terenie szkoły	Ankieterzy: mgr Jakub Placha mgr Michał Czerwiński mgr Anna Kocielińska mgr Anna Dyndul mgr Albin Wróblewski mgr Edyta Piotrowska Bogdan Łoś
	Bezpośrednie ankietowanie w szkołach, wypełnianie Formularza Obserwacji Przekazu Przestrzeni Szkolnej oraz wykonanie fotografii	
	Zapisywanie odpowiedzi w arkuszu programu Excel	
Listopad 2017 r.	Scalanie danych w bazie Excel	mgr Maciej Trafny
	Scalanie bazy z danymi z SIO i ankietą od partnera	mgr Anna Hawrot
	Analizy statystyczne	mgr Anna Hawrot
Listopad - grudzień 2017 r.	Opracowanie Raportu II	dr Maja Łoś mgr Anna Hawrot

W trakcie pomiaru natrafiono na dwa utrudnienia: brak jednolitej formy i kompletności raportów, gromadzonych w Systemie Ewaluacji Oświaty oraz problemy związane z okresem wprowadzania reformy edukacji w Polsce w 2017 r.

System Ewaluacji Oświaty (SEO) został stworzony przez Ministerstwo Edukacji Narodowej w 2009 roku i jest realizowany przez Ośrodek Rozwoju Edukacji, Instytut Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Erę Ewaluacji Sp. z o.o., dzięki dofinansowaniu z funduszy europejskich. Jest to program mający na celu zbieranie informacji na temat specyfiki i jakości funkcjonowania polskich szkół oraz systemu edukacyjnego. Projekt ten zakłada, że analiza pozyskanych baz danych wpłynie na rozwój systemu edukacji, poprzez tworzenie odpowiednich warunków edukacyjnych oraz szerokie wsparcie placówek szkolnych, a także przyczyni się do refleksji nad wartością działań podejmowanych w szkołach. Do tej pory przebadano 30580 szkół. Prace badawcze prowadzone są przez zespół wizytatorów i obejmują całe środowisko szkolne: dyrekcję, nauczycieli i pracowników szkolnych, uczniów, rodziców, a także przedstawicieli instytucji współpracujących z placówką. Wizytatorzy zewnętrzni oceniają pracę szkoły na podstawie obserwacji uczestniczącej, ankiet, wywiadów, hospitacji lekcji, przeglądu dokumentów itp. Całe badanie oparte jest na 12 wymaganiach stawianych szkołom- zostały one przedstawione powyżej, w Ramce 3.

Jak wspomniano, inspiracją do włączenia ocen z raportów SEO do analizy szkolnych czynników ryzyka i ochrony były badania zrealizowane przez zespół pod kierunkiem Joanny Mazur (2015, 2017). W ich projekcie szkoły były dobierane według kryterium posiadania pełnego raportu SEO. Próba wykorzystania tego źródła danych w badaniach własnych zakończyła się fiaskiem – zgromadzone w bazie raporty nie posiadają jednolitej konstrukcji, oceny w nich zawarte nie dają się porównywać.

Dokonaliśmy analizy raportów z 102 szkół. Pełną diagnozę, 12 wskaźników przeprowadzono zaledwie w 21 szkołach, co stanowi 20,6% badanych szkół. Również w 21 szkołach przeprowadzono badanie wraz z raportem ewaluacji zewnętrznej, jednakże nie zbadano w nich ani jednego ze wskaźników. W 3,9% szkół (4 szkoły), przeprowadzono badanie, ale nie został spisany raport ewaluacji zewnętrznej. W 56 szkołach (54,9%) dokonano częściowej analizy wskaźników. Najczęściej ocenianym był wskaźnik „Uczniowie nabywają wiadomości i umiejętności określone w podstawie programowej" – jego analizy dokonano w 59 szkołach (57,8%). Na drugim miejscu znalazł się wskaźnik „Szkoła lub placówka organizując procesy edukacyjne, uwzględnia wnioski z analizy wyników sprawdzianu, egzaminu gimnazjalnego, egzaminu maturalnego i potwierdzającego kwalifikacje w zawodzie oraz innych badań zewnętrznych i wewnętrznych" – uwzględniono go w 52

szkołach, co stanowi 51 % badanych szkół. Najrzadziej badanymi czynnikami były „Promowana jest wartość edukacji" oraz „Wykorzystywane są zasoby szkoły lub placówki oraz środowiska lokalnego na rzecz wzajemnego rozwoju" – zbadano je w 21,6 % szkół (22 szkoły). W 8 szkołach (7,8%) zbadano tylko po jednym czynniku.

Skonstatować należy więc, że ogrom nakładu pracy i środków włożony w System Ewaluacji Oświaty nie spełnia swego zadania związanego z tworzeniem bazy danych, umożliwiającej analizę wypełniania przez szkoły wymagań, stawianych im przez ministerstwo oraz umożliwiającej prowadzenie polityki oświatowej na szczeblu krajowym. System ten mógłby być wartościowym źródłem informacji o szkołach, gdyby były one gromadzone w sposób uporządkowany i ujednolicony, z dbałością o całościową diagnozę każdej placówki, przeprowadzaną w taki sam sposób.

Drugą trudnością, na jaką natrafiono w trakcie procedury pomiaru cech szkół był okres **reformy edukacji**. Dnia 18 listopada 2015 roku premier Beata Szydło zgłosiła zamiar wprowadzenia reformy edukacji. Następnie rząd przyjął projekty ustaw, mających na celu zmianę struktury szkół w Polsce, m.in. likwidację gimnazjów. Chodzi o dwa projekty ustaw- Prawo Oświatowe i Przepisy wprowadzające Prawo Oświatowe z dnia 14 grudnia 2016 roku. Zgodnie z założeniami tych projektów dotychczas istniejące rodzaje szkół miały zostać zrekonstruowane i zastąpione: 8-letnią szkołą podstawową, 4-letnim liceum i 5-letnim technikum, a dodatkowo miały zostać wprowadzane dwustopniowe szkoły branżowe, zastępujące obecne szkoły zawodowe. Już od września 2017 roku rozpoczęło się stopniowe wygaszanie gimnazjów - w kolejnych latach rekrutacja do tych szkół nie będzie już prowadzona, w rezultacie czego do 2019 roku zostaną one całkowicie zlikwidowane. Przewidziano, że w związku z reformą w Polsce zostanie zlikwidowanych 7575 gimnazjów.

Okres wprowadzania założonych zmian wiązał się dla nauczycieli i uczniów gimnazjów z poczuciem niepewności, czy nawet poczuciem zagrożenia. Nauczyciele nie byli pewni, czy po sierpniu 2017 roku nadal będą pracować w szkole, uczniowie nie byli pewni, do jakiej szkoły będą uczęszczać. W wielu miejscowościach decyzje o tym, czy kontynuować nauczanie w dotychczassowym budynku szkoły były podejmowane bardzo powoli. Jeszcze w czerwcu 2017 roku, tuż przed wakacjami, wielu zapytanych nauczycieli i dyrektorów gimnazjów nie potrafiło odpowiedzieć na pytanie: jak będzie wyglądała ich dalsza praca po wakacjach. We wrześniu 2017 roku w szkołach pracujących według nowych regulacji prawnych, czyli najczęściej w szkołach podstawowych z oddziałami gimnazjalnymi, było jeszcze wiele kwestii niedopracowanych czy nieuporządkowanych. Dyrektorzy szkół i nauczyciele stali przed ogromnie trudnym zadaniem reorganizacji pracy placówki z jednoczesnym prowadzeniem lekcji zgodnie z nowymi podstawami programowymi. I właśnie w tym momencie, we wrześniu 2017 r., Instytut Profilaktyki Zintegrowanej zwrócił się do

szkół z prośbą o wypełnienie ankiety i przeprowadzenie rozmowy z ankieterem. Dodatkowy problem stanowiła data, do której odwoływały się pytania z ankiety. Zbierane dane miały odpowiadać stanowi z roku, w którym przeprowadzany był w szkole pomiar Kwestionariuszem „Pro-Zint", czasami więc odwoływano się do okresu sprzed 3 lat. Dyrektorzy placówek musieli sięgnąć do archiwalnych dokumentów.

W tym kontekście należy podkreślić **niezwykłą gotowość szkół do współpracy z naukowcami**. Tylko jedna szkoła kategorycznie odmówiła udziału w badaniu, tłumacząc rezygnację obciążeniem pracą związaną ze zmianami wynikającymi z reformy. Pozostałe sygnalizowały problem ze znalezieniem czasu na rozmowę, ale ostatecznie udało się pozyskać dane z prawie wszystkich placówek (w przypadku jednej szkoły ankieter został omyłkowo wysłany do miejscowości o tej samej nazwie, ale znajdującego się w innym województwie, omyłce sprzyjał fakt, że gimnazja w obu miejscowościach mają tego samego patrona). Dwie szkoły, mimo wielokrotnego kontaktu ankietera, podały odpowiedzi niepełne.

Otwartość szkół na udział w badaniach naukowych oraz ich zaangażowanie w podnoszenie jakości pracy potwierdzone zostało również w relacjach ankieterów. Tak swoje spotkania z kadrą nauczycielską podsumowuje jedna z ankieterek: „*Moje wrażenia z wizyt w 3 szkołach są bardzo, bardzo dobre. Spotkałam dyrektorów - pasjonatów, zaangażowanych i oddanych pracy z młodzieżą. W dwóch przypadkach rozmowy poszerzyły się o refleksje, powiedziałabym filozoficzne. Cieszę się ogromnie, że są Tacy Dyrektorzy i Tacy Nauczyciele! Jestem pewna, że klimat jaki tworzą w szkole - otwartość, dzielenie się pasją (np. teatralną), zaangażowanie społeczne - jest bardziej istotny niż najpiękniejsze mury i najlepsze warunki techniczne. Nie natknęłam się na żadne trudności. Dyrektorzy, mimo, że zapracowani, byli skłonni do współpracy. Początkowo nie byli zachwyceni wizją wypełniania ankiety, ale zgodzili się ją wypełnić, a bezpośrednia rozmowa okazała się cennym poszerzeniem samej ankiety*".

7. Obraz polskich szkół na przykładzie 102 placówek współpracujących z IPZIN

Ostatecznie przebadano 102 szkoły z miejscowości opisanych w Raporcie I. Rycina 1 przedstawia rozmieszczenie szkół na mapie Polski oraz zawiera podstawowe informacje, nieujęte wcześniej.

Rycina 1. *Szkoły badane w projekcie IPZIN*

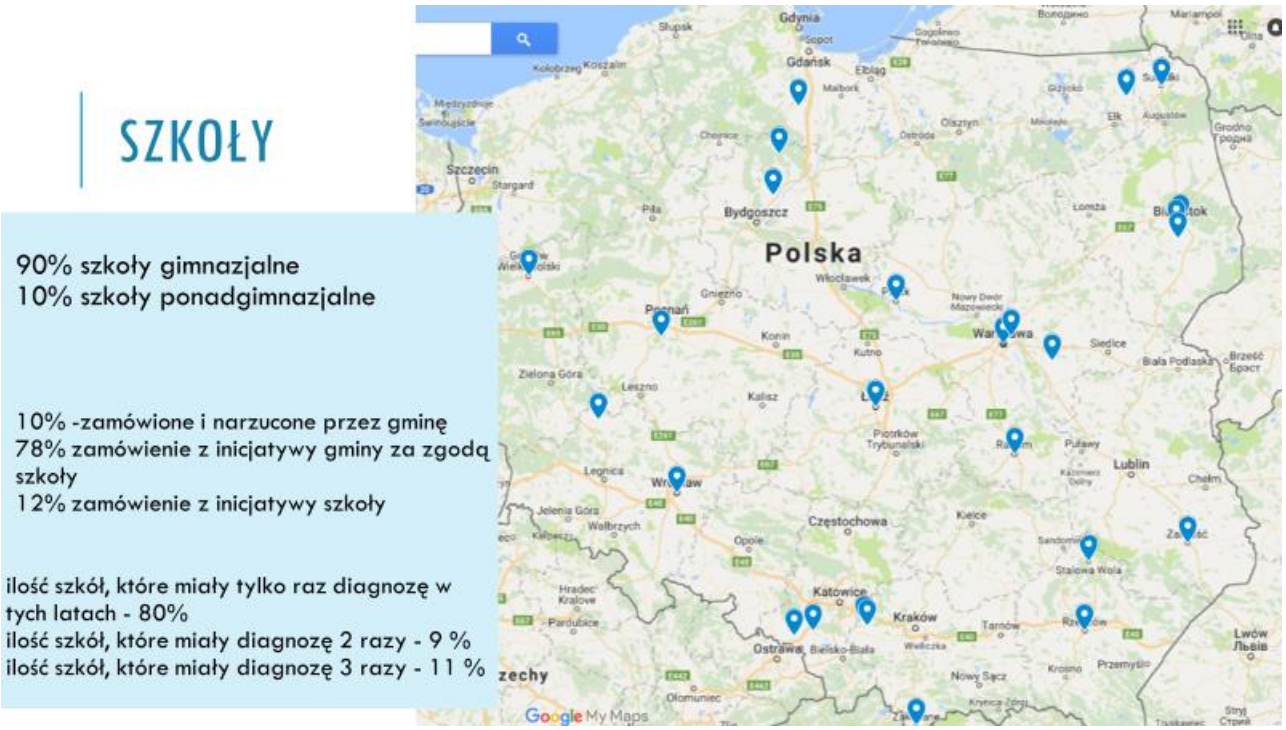

7.1 Organizacja pracy badanych szkół

Pomimo braku reprezentatywności próby (jak wspomniano w Raporcie I szkoły nie były losowane, lecz stanowią pulę szkół, w których realizowany jest program „Archipelag Skarbów"), znalazły się w niej różne typy placówek. Większość gimnazjów z badanej grupy (68,63%) prowadziła zajęcia w klasach ogólnych, bez specjalnego programu nauczania. Co piąta szkoła prowadziła klasy sportowe. 18% szkół oferowało zajęcia w klasach profilowanych, pomimo oficjalnego zakazu profilowania klas na poziomie gimnazjum. 3 szkoły były placówkami wyznaniowymi, katolickimi. Około 8% gimnazjów prowadziło przynajmniej jedną klasę integracyjną, również 8% - przynajmniej jedną klasę dwujęzyczną. W próbie nie znalazło się ani jedno gimnazjum akademickie.

Tabela 5. *Typy badanych szkół. Procenty nie sumują się do 100, ponieważ w każdej szkole mogły być prowadzone różne typy klas*

Typ szkoły	Odsetek
Szkoła z klasami sportowymi/sportowa/ mistrzostwa sportowego	21,57%
Gimnazjum integracyjne lub z klasami integracyjnymi	7,84%
Gimnazjum dwujęzyczne/z klasami dwujęzycznymi	8,82%
Gimnazjum ogólnodostępne bez klas profilowanych	68,63%
Tzw. gimnazjum akademickie	0%
Szkoła wyznaniowa	2,94%
Szkoła z klasami profilowanymi	18,63%

Wielkość przestrzeni, jaką szkoły zapewniają uczniom, jest zróżnicowana. Zagęszczenie uczniów w czasie ich pracy w szkole obliczono na podstawie powierzchni sal lekcyjnych, podanej w Systemie Informacji Oświatowej, podzielonej przez ilość uczniów zapisanych do szkoły w danym roku. Średnio na jednego ucznia przypada 3,2 m^2 i taka wielkość spełnia wspomniane powyżej kryteria wynikające z przepisów dotyczących bezpieczeństwa i higieny pracy, (przewidujące co najmniej 2 m^2 wolnej powierzchni podłogi). Niestety bywały również szkoły, w których powierzchnia sal lekcyjnych przypadających na jednego ucznia w sytuacji, gdyby wszyscy uczniowie danej szkoły znajdowali się w salach wyniosła nawet zaledwie 0,28 m^2. W szkołach tych prawdopodobnie lekcje odbywają się w systemie zmianowym.

Badane szkoły w większości posiadały wystarczającą infrastrukturę przeznaczoną do wspierania rozwoju fizycznego uczniów. Wszystkie dysponowały salą gimnastyczną, ponad połowa – również drugą salą gimnastyczną. Przy blisko 40% szkół funkcjonowało boisko „Orlik" oraz bieżnia.

Wykres 1. *Obiekty sportowe w badanych szkołach*

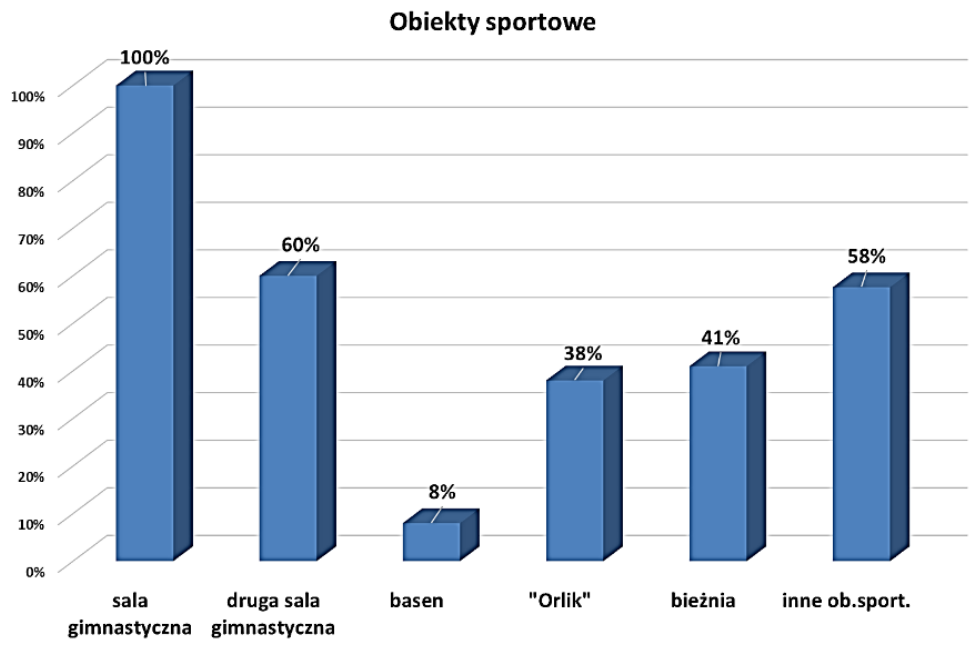

Wśród posiadanych dodatkowych obiektów sportowych dyrektorzy szkół podawali najczęściej siłownie zewnętrzne i wewnętrzne oraz dodatkowe boisko. Pojedyncze placówki korzystały także z niestandardowych obiektów, takich jak: boisko do siatki plażowej, sala fitness, kort tenisowy, stoły do ping-ponga. Niewielki odsetek szkół (8%) dysponował własnym basenem. Gimnazja były przygotowane do prowadzenia zajęć sportowych, jednak głównie w tradycyjnych dziedzinach (np. piłka nożna, siatkówka, koszykówka, lekkoatletyka). Młodzież miała mniejsze możliwości rozwijania umiejętności np. pływania, jazdy na rowerze, gry w tenisa czy tańca.

Tabela 6. *Rodzaj dodatkowych obiektów sportowych*

Dodatkowe obiekty sportowe	Ilość szkół
Siłownia	21
Dodatkowe boisko	28
Boisko do siatki plażowej	3
Duże szachy	1
Ścieżka zdrowia	1
Kort tenisowy	2
Stoły do ping-ponga	4
Sala fitness	1
Trzecia sala gimnastyczna	3
Sala do tańca	2

Podstawowe wyposażenie szkół w pomieszczenia niezwiązane bezpośrednio z dydaktyką, było niewystarczające. Jedynie biblioteki obecne były w prawie każdej badanej szkole. W mniej niż połowie szkół funkcjonowały świetlice, tak ważne dla bezpieczeństwa i odpoczynku w szkole. Miejsce przeznaczone do spożywania posiłku (stołówka) było w co trzeciej placówce.

Wykres 2. *Wyposażenie szkoły w pomieszczenie niezwiązane bezpośrednio z dydaktyką*

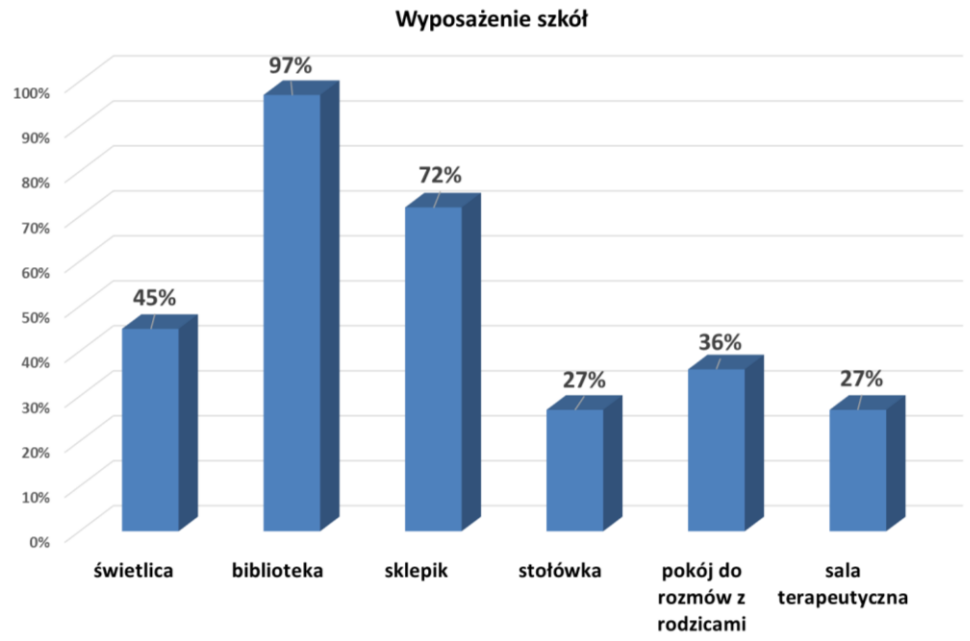

Organy zarządzające szkołami oraz dyrektorzy mieli bardzo ciekawe pomysły na dodatkowe obiekty szkolne. W Tabeli 7 przedstawiono spis wszystkich nietypowych pomieszczeń i miejsc znajdujących się na terenie szkolnym. Mogą być one inspiracją dla innych placówek, ukazują również zasadę „chcieć to móc" – w próbie znalazły się szkoły z wielkimi, 400 litrowymi akwariami czy też z pracownią ceramiczną z czynnym piecem. Niestety, wymienione przykłady nie są liczne.

Tabela 7. *Dodatkowe wyposażenie szkół*

Dodatkowe wyposażenie szkoły, obiekty nietypowe	Ilość szkół
Plac zabaw	6
Aula	15
sala teatralna/amfiteatr wewnętrzny.	5
Park, ogród, rozległy teren zielony	7
Arboretum - do rozpoznawania drzew	1
Patio	2
Altany	1
Pracownia ekologiczna	1
Sala do zajęć artystycznych	1
Miasteczko komunikacyjne (znaki drogowe)	1
Sala kinowa lub multimedialna	6
Harcówka	1
Pracownia ceramiczna z piecem	1
Sala kominkowa	1
Laboratorium biologiczno-chemiczne	1
Izba pamięci/izba patrona	3
Akwaria po 400 l.	1

Zdecydowana większość szkół wprowadziła system zabezpieczeń, polegający głównie na monitoringu korytarzy oraz kontroli osób wchodzących. Nie przesadzano jednak z kontrolowaniem uczniów, zaledwie w kilku szkołach zatrudnieni byli pracownicy ochrony pełniący swe funkcje w umundurowaniu.

Wykres 3. *System zabezpieczeń stosowany w szkołach*

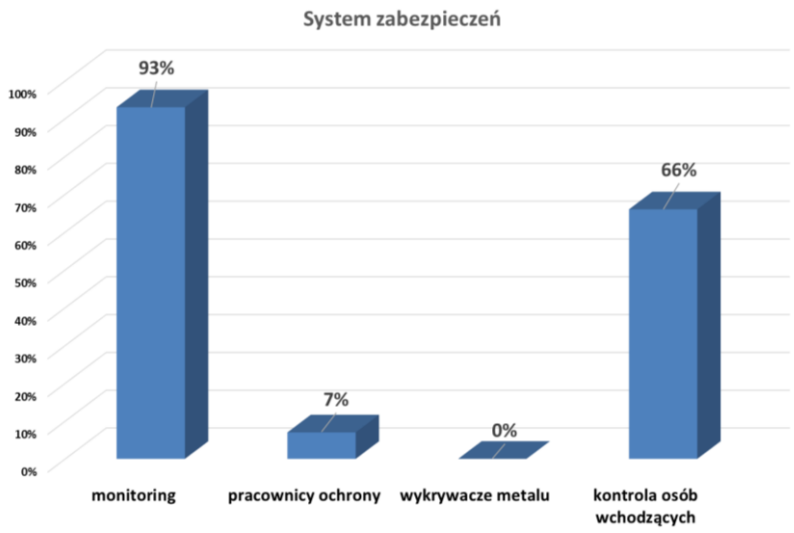

W połowie badanych gimnazjów nie spełniono wymogów higieny nauki, najkrótsze przerwy trwały mniej niż 10 min.

Wykres 4. *Długość trwania najkrótszej przerwy międzylekcyjnej*

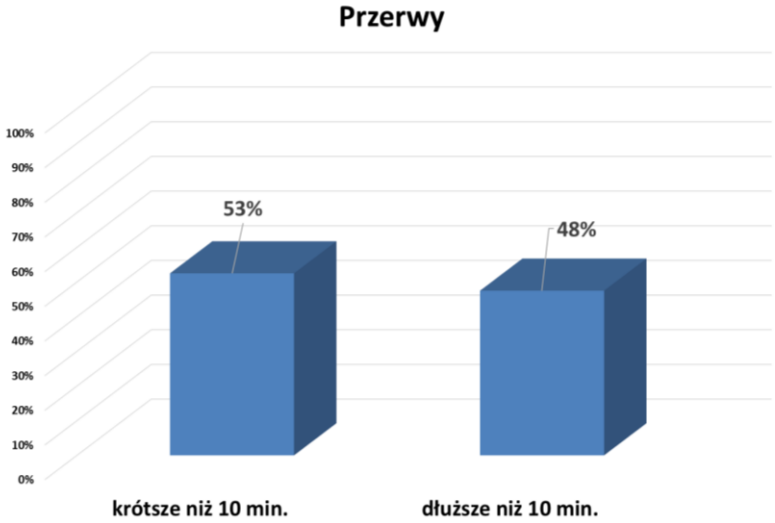

7.2 Wsparcie pedagogiczne i pomoc specjalistyczna

Poza nauczycielami szkoły zatrudniają specjalistów na tzw. etatach wsparcia. Mogą to być pedagodzy, psychologowie, bibliotekarze, logopedzi, wychowawcy świetlicy, doradcy zawodowi. W Aneksie załączono tabele ukazujące skalę zatrudnienia przedstawicieli poszczególnych zawodów w badanych szkołach. Obliczeń dokonano na podstawie dokładnego wymiaru etatów podanych przez placówki w Systemie Informacji Oświatowej.

W niemal wszystkich szkołach (blisko 90%) zatrudniony był pedagog i bibliotekarz. Pedagog zatrudniony był najczęściej na pełny etat (w blisko 50% placówek), w 23 szkołach pracował więcej niż jeden pedagog. Co trzecią biblioteką opiekował się bibliotekarz na pełny etat, w 10 – było dwoje bibliotekarzy, w 8 placówkach wymiar zatrudnienia przekraczał 2 etaty.

Gorzej wyglądała sytuacja związana z zapewnieniem uczniom wsparcia psychologa szkolnego – aż w połowie szkół nie było takiego specjalisty. W zaledwie 22% placówek psycholog dysponował pełnym etatem. W 75% szkół uczniowie nie mieli szansy skorzystać z profesjonalnego doradztwa zawodowego, co na tym szczeblu edukacyjnym byłoby niezwykle przydatne. W pozostałych badanych szkołach funkcję doradcy zawodowego pełnił najczęściej nauczyciel przedmiotowy, w ramach kilku dodatkowych godzin. Brakowało również logopedy – takiego specjalisty nie było w 90% gimnazjów. Rozpoznany deficyt świetlic szkolnych (ok. połowa badanych placówek), a tym samym brak wychowawców świetlicy w szkołach przeznaczonych dla nastolatków jest niepokojącym sposobem oszczędzania wydatków na oświatę. Świetlice są potrzebne nawet w szkołach średnich jako miejsca bezpieczne, spokojne, przeznaczone do oczekiwania na godzinę

odjazdu autobusu czy pociągu oraz miejsca umożliwiające naukę. Często są to też przestrzenie twórczości uczniów.

Optymizmem napawa natomiast fakt powszechnego prowadzenia przez badane szkoły zajęć pozalekcyjnych. Każda z nich oferowała uczniom kilka rodzajów bezpłatnych zajęć dodatkowych: związanych z przedmiotami szkolnymi, sportowych, teatralnych, muzycznych, artystycznych, angażujących charytatywnie. Zanikającą formą pracy z młodzieżą jest harcerstwo, takie grupy prowadzone były jedynie w 14% badanych szkół.

Wykres 5. *Dodatkowe, bezpłatne zajęcia pozalekcyjne*

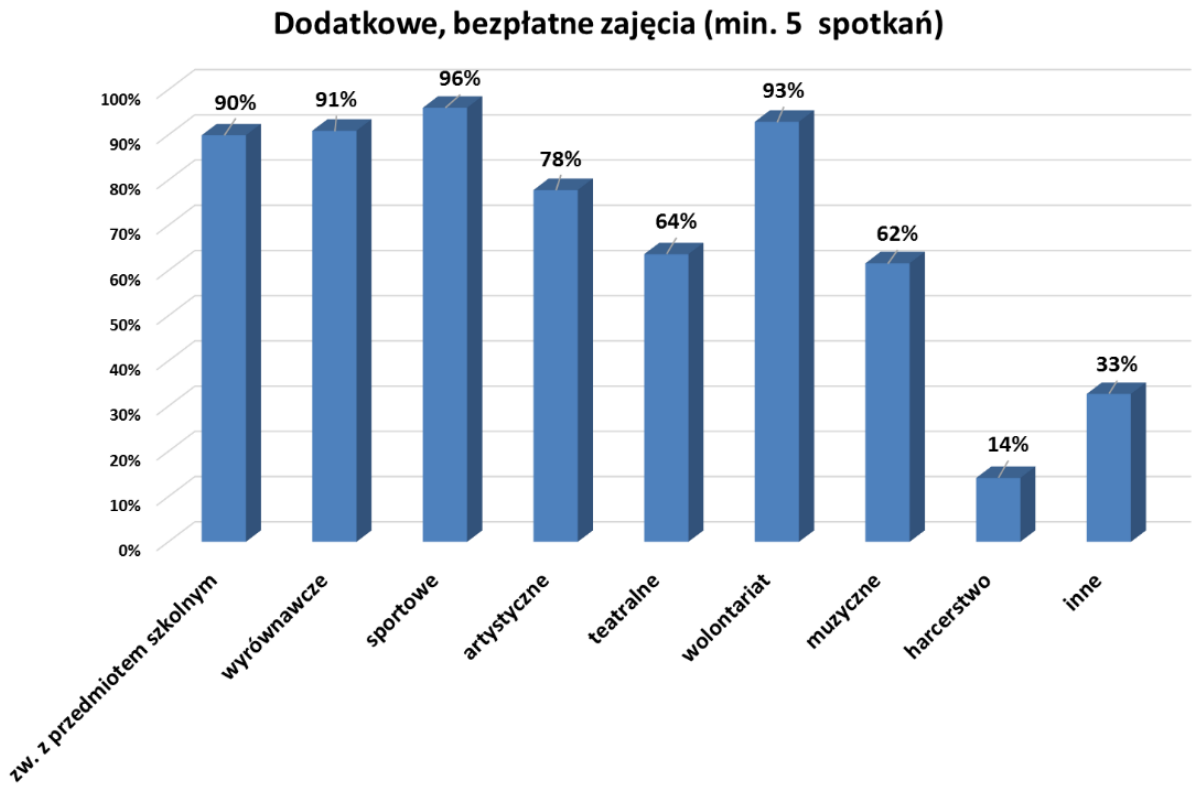

7.3 Profilaktyka

Szkoły zobligowane są do prowadzenie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży i realizują to najczęściej w ramach Szkolnego Programu Profilaktycznego. Nie zawsze jednak w takich programach zapewnianie są standardy zwiększające skuteczność oddziaływań. Dlatego najważniejsze polskie ośrodki zajmujące się profilaktyką, czyli: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Ośrodek Rozwoju Edukacji oraz Instytut Psychiatrii i Neurologii opracowały w 2010 r. system rekomendacji programów profilaktycznych. W ramach systemu dokonywana jest ocena programów promocji zdrowia

psychicznego, profilaktyki uzależnień oraz programów profilaktyki innych zachowań problemowych (ryzykownych) dzieci i młodzieży. Programy są badane pod kątem spełnienia standardów – szczegółowych wymagań odnoszących się do jakości programu jako całości, a także poszczególnych etapów jego realizacji, tj. etapu diagnozy i oceny potrzeb, wyboru grupy docelowej, planowania celów i sposobów ich realizacji, zapewnienia jakości realizacji oraz monitorowania i oceny efektów programu w trakcie ewaluacji. Lista programów rekomendowanych publikowana jest na stronach internetowych wyżej wymienionych instytucji.

Badane przez nas szkoły niezwykle rzadko korzystają z programów rekomendowanych. Ilość wdrożonych programów rekomendowanych w roku poprzedzającym badania Kwestionariuszem „Pro-Zint" zobrazowano jest na wykresie 6. Oczywiście, we wszystkie badanych szkołach zrealizowano program „Archipelag Skarbów", w większości już po pomiarze Kwestionariuszem „Pro-Zint".

Wykres 6. *Realizacja rekomendowanych programów profilaktycznych*

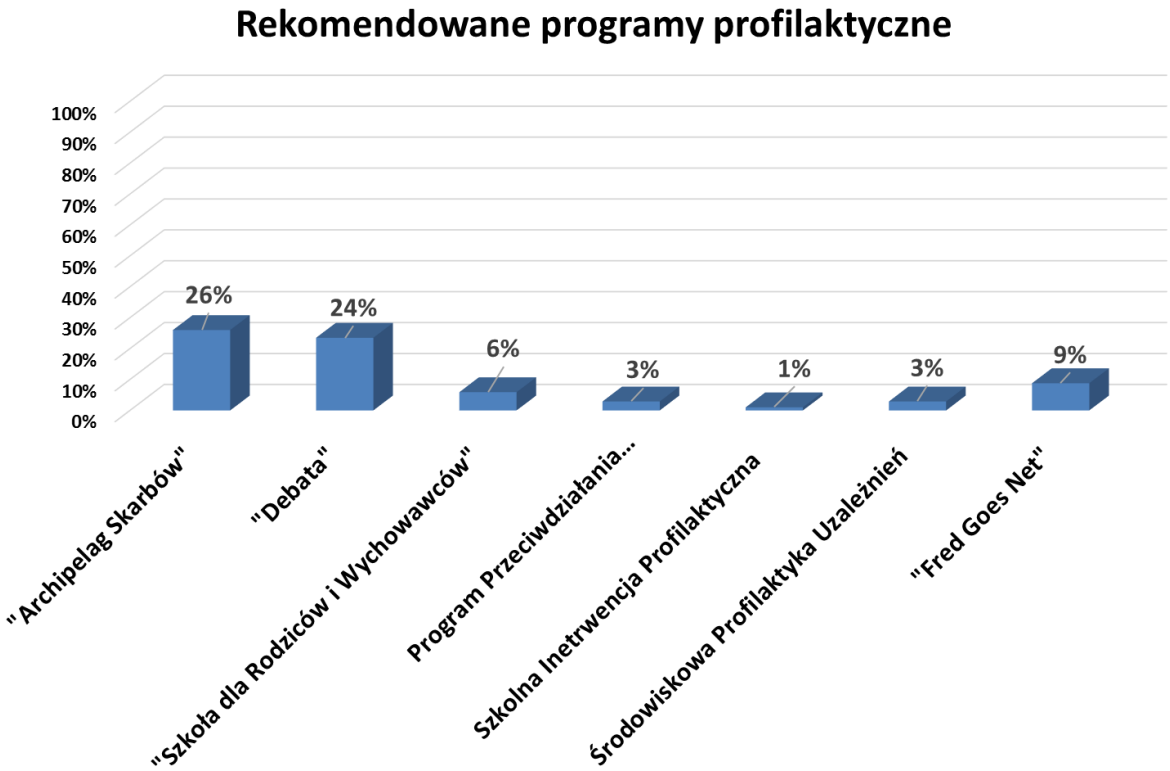

Słabe rozpowszechnienie rekomendowanych programów profilaktycznych powinno stać się przedmiotem troski organów prowadzących szkoły oraz Ministerstwa Edukacji Narodowej. Ograniczenia z pewnością wiążą się z kosztami wdrażania takich programów, jednak wielokrotnie udowodniono, że nakłady na profilaktykę zwracają się chociażby poprzez zmniejszanie kosztów leczenia osób uzależnionych (por. *Vademecum…,* Grzelak, 2015).

Co w takim razie szkoły robią zamiast stosowania profesjonalnej, skutecznej profilaktyki? W pewnym stopniu realizują inne sprawdzone formy przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym. W 34% szkół uczniowie z grup ryzyka objęci byli zajęciami socjoterapeutycznymi. Co trzecia szkoła wdrożyła działania uprawniające ją do nabycia Krajowego Certyfikatu programu „Szkoła Promująca Zdrowie". Zespół pod kierunkiem prof. Barbary Woynarowskiej opracował skomplikowany system wymagań, jakie należy spełnić, aby taki tytuł uzyskać, można więc mieć nadzieję, że posiadanie przez szkołę tytułu „promującej zdrowie" związany jest z rzeczywistą promocją zachowań zdrowotnych.

Tabela 8 i 9. *Odsetek szkół prowadzących zajęcia socjoterapeutyczne oraz Odsetek szkół posiadających certyfikat „Szkoły promującej zdrowie"*

Czy w szkole były prowadzone regularne zajęcia socjoterapeutyczne?	
Nie	65,7%
Tak	34,3%

Czy szkoła otrzymała Krajowy Certyfikat programu „Szkoła Promująca Zdrowie"?	
Nie	69%
Tak	31%

Część szkół zrealizowała znane programy profilaktyczne, które jak dotąd nie uzyskały rekomendacji Ośrodka Rozwoju Edukacji, jednak istnieją przesłanki, aby uważać je za programy profesjonalne. W siedmiu szkołach zrealizowano Program Przeciwdziałania Przyjmowaniu Substancji Uzależniających przez Uczniów „Unplugged"[9] opracowany w ramach międzynarodowego programu EU-Drug Abuse Prevention (EU DAP), skierowany do młodzieży w wieku 12-14 lat, składający się z 12 jednogodzinnych zajęć lekcyjnych oraz 3 spotkań dla rodziców uczniów. W sześciu szkołach odbył się jednorazowy program „NOE" z zakresu profilaktyki alkoholowej, trwający 3-5 godzin, organizowany zwykle dla całego rocznika lub całej społeczności gimnazjalnej jednocześnie i prowadzony z wykorzystaniem mini- wykładów, psychodramy, świadectw, ćwiczeń. Pięć szkół zorganizowało dla uczniów program edukacyjny „ARS, czyli jak dbać o miłość", autorstwa dr. Krzysztofa Wojcieszka, którego głównym celem jest ograniczenie używania przez młodzież substancji psychoaktywnych (tj. alkohol, tytoń, narkotyki i dopalacze), także w kontekście przyszłych ról rodzicielskich.

Pedagodzy i nauczyciele realizują również wiele autorskich czy też lokalnych programów profilaktycznych. 22 szkoły przyznały, że prowadziły własne programy i kampanie, zatytułowane były one m.in.: „Wybierz życie - pierwszy krok", „Wybierz wolność", „Małolaty", „Stop substancjom psychoaktywnym", „Rozmawiaj - zanim sięgniesz po alkohol", „Ster, żagiel i kotwica", „Moja

[9] Skuteczność programu w odniesieniu do rozwiązania problemu używania substancji psychoaktywnych została potwierdzona w badaniach ewaluacyjnych przeprowadzonych w latach 2004-2006.

wolność to Ja", „Bliżej prawa", „Kreatywni w realu", „Emocja jest w Tobie", „Ja i Ty", „Exit tour", „Nie pal przy mnie proszę", „Tandem", „Verba daent egzempla trahust"[10], WIR - warsztaty integracji rówieśniczej. 7 szkół korzystało z kampanii realizowanych przez instytucje zewnętrzne, była to np. akcja „Twórczy Nie-zależni" (Fundacji Promocji Muzyki i Terapii Green), kampania „Obudź się", „Dwa światy, jedna z dróg, Twój wybór" (rozmowy z osadzonymi), "Decyzja należy do Ciebie" (program Towarzystwa Zapobiegania Narkomanii).

Dość popularny okazał się program antynikotynowy Stacji Sanitarno-Epidemiologicznych „Sanepidu" pod tytułem „Znajdź właściwe rozwiązanie", zrealizowany w 13 szkołach. Istotną tematyką, w odczuciu pracowników dziewięciu szkół, była profilaktyka raka narządów kobiecych (piersi i/lub narządów rodnych). Temat zdrowego stylu życia podejmowany był w 6 szkołach. Tylko jedna szkoła wspomniała o profilaktyce zakażenia wirusem HIV. W 4 szkołach wdrożono program firmy Johnson&Johnson skierowany do uczennic pt. „Od dziewczynki do kobiety". Niektóre szkoły zwróciły swą uwagę na zapobieganie zagrożeniom w sieci, 9 placówek prowadziło zajęcia dotyczące cyberprzemocy, korzystając np. z programu „Hate over", trzy szkoły zrealizowały program „Chrońmy młodość w sieci". 5 szkół skorzystało ze wsparcia policjantów w zniechęcaniu młodzieży do łamania prawa, prowadzili oni spotkania dotyczące odpowiedzialności karnej nieletnich. **Aż 21 szkół nie podało, w jaki sposób prowadzi oddziaływania profilaktyczne.**

Szkoły zostały zapytane o źródło i formę wsparcia w oddziaływaniach profilaktycznych uzyskiwaną w środowisku lokalnym (pytanie zadawane podczas rozmowy ankietera z przedstawicielem szkoły brzmiało: *„Co wam, jako szkole, pomaga w profilaktyce i wychowaniu? Co takiego w środowisku lokalnym was wspiera?"*). Wykres 7 przedstawia ich odpowiedzi.

[10] Program „Verba daent egzempla trahust" został opisany przez jedną ze szkół jako ukazujący wartości edukacji poprzez spotkania z osobami, dzielącymi się własnym życiem.

Wykres 7. *Źródło i forma wsparcia w oddziaływaniach profilaktycznych uzyskiwana w środowisku lokalnym przez szkoły*

Najczęściej wskazywaną instytucjami wspierającymi były poradnie psychologiczno-pedagogiczne i komisariaty policji.

7.4 Współpraca z rodzicami

Wykres 8. *Formy współpracy szkół z rodzicami*

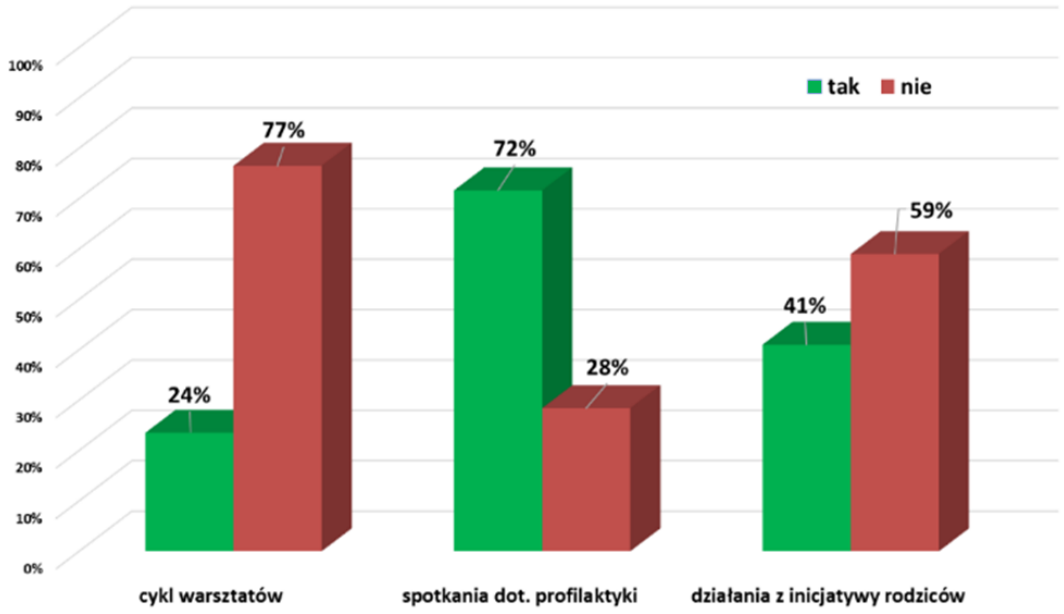

Profilaktyka uwzględniająca rolę rodziców jest realizowana w szkołach głównie w formie krótkich, jednogodzinnych szkoleń, prowadzonych najczęściej przy okazji zebrań. Takie spotkania zaoferowało rodzicom 72% badanych szkół, tematy dotyczyły alkoholu, narkotyków, dopalaczy, cyberprzemocy, hazardu, zagrożeń w sieci, wczesnej inicjacji seksualnej. Zaledwie co czwarta szkoła zaprosiła rodziców na cykl warsztatów umiejętności rodzicielskich (np. „Szkoła dla rodziców i wychowawców"), we wszystkich przypadkach wzięło w nich udział niewiele, bo ok. 10 - 20 osób.

Zaangażowanie rodziców w życie szkoły można mierzyć również ilością podejmowanych z ich strony inicjatyw. W 40% szkół podjęto działania z inicjatywy rodziców, najczęściej związane z uroczystościami i imprezami szkolnymi. W tabeli 10 przedstawiono zadania, jakie zrealizowano w szkołach na prośbę i przy wsparciu rodziców.

Tabela 10. *Inicjatywy podejmowane przez rodziców uczniów*

Inicjatywy rodziców	Ilość szkół
Pikniki i festyny: np. ogniska szkolne, "Święta ziemniaka", "Bezpiecznie-zdrowo-sportowo"	11
Uroczystości i święta np. Wigilie klasowe, bale, ślubowanie klas pierwszych	11
Akcje charytatywne	6
Spotkania ze specjalistami, wykłady (rodzice prosili o tematy zw. z uzależnieniem od telefonu, komputera, problemami wychowawczymi, alkoholem)	11
Pomoc w wycieczkach	4
Wprowadzenie drugiej, długiej przerwy, wydłużenie czasu wydawania obiadów	1
Zajęcia terapeutyczne dla uczniów	2
Rodzice obecni na godzinach wychowawczych jako prelegenci	1
Wymiana uczniów	1
Rozszerzenie monitoringu	1
Remont sal	2

7.5 Przekaz przestrzeni szkolnej

Przekaz przestrzeni szkolnej oceniany był przez ankieterów podczas wizytacji w budynku szkolnym. Wypełniali oni Formularz Obserwacji Przekazu Przestrzeni Szkolnej, dokonując oceny 9 kryteriów, które mogą mieć związek z budowaniem klimatu w szkole. Ankieterzy oceniali, czy szkoła spełnia kryterium w skali od 0 do 2 punktów, gdzie 0 oznaczało brak wskaźników danego przekazu budującego klimat. Wykres 9 obrazuje odsetek szkół, w których przestrzeń materialna (aranżacja ścian, dostępność sprzętu, treść gablotek itp.) odzwierciedlały pozytywne przekazy, które szkoła powinna kierować do uczniów.

Wykres 9. *Spełnianie kryteriów pozytywnego Przekazu Przestrzeni Szkolnej w badanych szkołach*

Na podstawie analizy zasobów przestrzeni, plakatów, wystaw, gablot, eksponowanych haseł itp., można stwierdzić, że dla szkół najważniejsze są osiągnięcia uczniów – aż w 80 % placówek ankieterzy uznali, że uczniowie uczestnicząc w życiu szkoły mogą odczuć, że szkoła jest z nich dumna. Taki przekaz można budować eksponując dyplomy uczniów, zdobyte puchary, prezentując informacje o osiągnięciach absolwentów.

Dla szkół ważne jest również dbanie o wszechstronny rozwój młodych ludzi, nie tylko w obszarach bezpośrednio związanych z nauczaniem przedmiotów szkolnych. 74% szkół eksponowało twórczość uczniów, powstałą na zajęciach pozalekcyjnych, np. fotografie szkolnego kółka fotograficznego, wiersze grupy poetyckiej.

Większość szkół (70%) okazuje zaufanie uczniom umożliwiając im swobodny dostęp do sprzętów, książek w bibliotece, kanap na korytarzach, a nawet stołów do gier sportowych („piłkarzyków” czy stołów do ping-ponga).

Również większość szkół (69%) udostępnia społeczności lokalnej własne budynki, pomieszczeniami czy wyposażenie. Szkoły są ważną częścią w strukturze społecznej, szczególnie w małych miejscowościach, gdzie mogą być ośrodkami kultury czy rekreacji (jeśli posiadają otwarty dla mieszkańców plac zabaw, boisko, basen, bibliotekę).

Dbałość o budynek szkolny jako miejsce nauki może być odbierana przez młodych ludzi jako dbałość o samą naukę i o nich samych. Stan ponad połowy budynków szkolnych (60%) został określony jako zadowalający. Prawie co siódma szkoła powinna otrzymać finansowe wsparcie w celu odświeżenia budynku, remontu sal, czy udoskonalenia wyposażenia tak, aby uczniowie czuli, że jest to miejsce prestiżowe, ważne dla władz lokalnych.

Ponad połowa szkół (55%) oddaje przestrzeń do dyspozycji uczniów, umożliwiając im decydowanie o zawartości gablotek, treści plakatów czy pozwalając na samodzielne zagospodarowanie jakiegoś obszaru. Dobrym pomysłem na oddanie przestrzeni uczniom są też tzw. wysepki kanapowe, gdzie uczniowie mogą czuć się swobodnie w czasie przerwy.

W zaledwie 38% odwiedzanych szkół ankieterze poczuli, że „szkoła to miłe miejsce", a widząc wejście główne do szkoły odnieśli wrażenie, że jest ono zapraszające do skorzystania z niego. Wejście do co dziewiątej szkoły było zniechęcające, czy to poprzez zamontowane kraty w oknach, brak kolorów, czy też „urzędniczy" lub „szpitalny" wygląd.

Rodzice nie są mile widziani w szkołach – taki wniosek wyciągnęli ankieterzy po wizytach w 39% szkół. Brakowało w nich jakiejkolwiek informacji skierowanej do rodziców, jakiegokolwiek plakatu czy miejsca dedykowanego spotkaniom z rodzicami. To bardzo niepokojący symptom rozdzielania dwóch potężnych środowisk wychowawczych: rodzicielskiego i szkolnego. Silniejsza dwustronna współpraca szkoły z domem jest podstawą do ukazywania dzieciom i młodzieży jednolitego frontu wychowawczego najważniejszych dorosłych w ich życiu. Rodzice mogą odnieść wrażenie, że są w szkołach niechciani, ignorowani, nieważni. Przez 5-8 godzin dziennie życiem ich dzieci „zarządzają" nauczyciele. To może rodzić przepaść między nauczycielami a rodzicami, skutkującą niekiedy konfliktem, a na pewno brakiem znajomości własnych punktów widzenia. Miejsce dla rodziców powinno znaleźć się w każdej szkole.

Sami nauczyciele również w niewielkim stopniu pozostawiają swój ślad w przestrzeni szkolnej. W 33% szkół ankieterzy nie odnaleźli wskaźników świadczących o tym, że nauczyciele utożsamiają się z tym miejscem, a relacje z uczniami są dla nich ważne. Być może powyższe obserwacje nie odzwierciedlają rzeczywistości. Doświadczenia Instytutu Profilaktyki Zintegrowanej, związane z kontaktami z kadrą nauczycielską wskazują na to, że nauczyciele są bardzo zaangażowani w życie szkoły i relacje z uczniami. Zachęcać można jedynie do większej otwartości w „manifestowaniu" tego faktu. Uczniowie, którzy czują się ważni dla swoich nauczycieli, chętniej uznają ich za swoich przewodników.

Poniżej przedstawiono wybrane fotografii z przykładami dobrych praktyk w szkołach, w zakresie świadomego kreowania przekazu przestrzeni szkolnej.

Przekaz: „**Zainteresowania uczniów są ważne i są drogą do rozwoju**”
Gimnazjum nr 38, Łódź

Pracownia ceramiczna w Salezjańskim Liceum i Gimnazjum im. Księdza Bosko w Łodzi

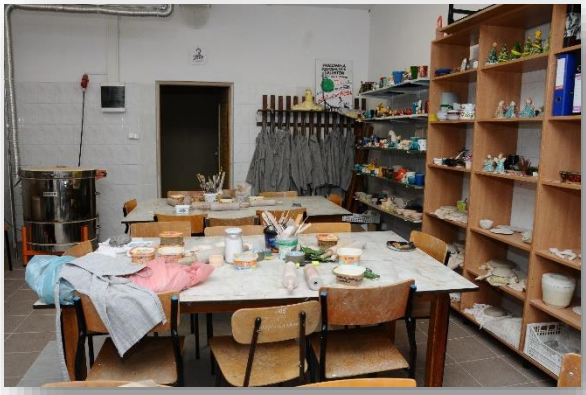

Wystawa prac uczniów w Gimnazjum 14 we Wrocławiu

Fotoreportaż z działań teatralnych uczniów Gimnazjum nr 54 we Wrocławiu

Przekaz: „**Ufamy uczniom, wspólnie dbamy o zasoby szkolne**”
Sprzęt dostępny do swobodnej dyspozycji uczniów w Gimnazjum nr 5 w Radomiu

Korytarz w Salezjańskim Liceum i Gimnazjum im. Księdza Bosko w Łodzi

Gimnazjum nr 39 we Wrocławiu

Przekaz: „**Jesteśmy z Ciebie dumni**” oraz „**Możesz wiele osiągnąć**”
Prezentacja pucharów oraz fotografii absolwentów w Gimnazjum nr 4 w Radomiu

Galeria absolwentów i obecnych uczniów
I LO im. Marii Skłodowskiej – Curie w Starogardzie Gdańskim

„**Nasi uczniowie to nasza najlepsza reklama**” –
hasło na ścianie zewnętrznej Gimnazjum nr 54 we Wrocławiu

Przekaz: „**Szkoła to Twoje miejsce, jesteś u siebie, Ty też decydujesz**”
Miejsce na odpoczynek dla uczniów Gimnazjum nr 15 w Łodzi

Przestrzeń dla uczniów w Gimnazjum 54 we Wrocławiu

Murale przed Gimnazjum nr 24 w Łodzi

Ściana oddana uczniom w Gimnazjum nr 39 we Wrocławiu

Ściana pokryta farbą do malowania kredą w Gimnazjum nr 6 we Wrocławiu

Przekaz: „**Szkoła to miłe miejsce, jesteś tu mile widziany**”
Drzewo witające wchodzących do Gimnazjum nr 6 we Wrocławiu

Serdecznie witamy
w Gimnazjum im. Polskich Laureatów Nagrody Nobla w Obornikach Śląskich

Przekaz: „**Dbamy o budynek, bo dbamy o Ciebie**” / „**Miejsce nauki zasługuje na szacunek**”
Gimnazjum nr 5 w Radomiu

Sala patrona w Gimnazjum nr 24 w Łodzi

Jedno z kilku akwariów
w Salezjańskim Liceum i Gimnazjum im. Księdza Bosko w Łodzi

Przekaz: „**Dla nas-nauczycieli to miejsce jest ważne,
tworzymy z Wami jedną grupę, lubimy Was**”
Portrety nauczycieli wykonane przez uczniów Gimnazjum 54 we Wrocławiu

7.5 Klimat szkoły oczami ucznia a oczami osób dorosłych (nauczycieli i przedst. IPZin)

W celu zbadania zależności między różnymi wymiarami klimatu szkoły widzianymi oczami ucznia i dyrektora/przedstawicieli IPZIN[11], przeprowadzono analizę korelacji. Jej wyniki znajdują się w tabeli 11[12].

[11] Przedstawiciele IPZIN to w tym przypadku ankieterzy wizytujący szkoły oraz partnerzy Instytutu Profilaktyki Zintegrowanej współpracujący ze szkołami przy wdrażaniu programu „Archipelag Skarbów"

[12] Zawiera ona, w zależności od poziomu pomiaru korelowanych zmiennych, korelacje Pearsona oraz korelacje punktowo-dwuseryjne.

Tabela 11. *Analiza korelacji klimatu szkoły widzianymi oczami ucznia i dyrektora/przedstawicieli IPZIN*

Współczynnik korelacji Pearsona	Procent uczniów obawiających się przemocy	Procent uczniów, którzy czują się akceptowani	Procent uczniów lubiących szkołę	Procent uczniów mających poczucie związku ze szkołą	Procent uczniów, którzy wskazali nauczyciela ze szkoły jako przewodnika życiowego	Procent uczniów, którzy wiele zawdzięczają nauczycielowi ze szkoły	Atmosfera w klasie - średnia szkolna
Warsztaty umiejętności wychowawczych dla rodziców	0,037	0,147	-0,052	-0,080	-0,077	-0,247	-0,064
Spotkania/szkolenia profilaktyczne dla rodziców	0,064	0,141	-0,024	-0,019	-0,008	0,052	-0,123
Działania podjęte w szkole z inicjatywy rodziców	0,017	0,025	-0,044	-0,073	0,032	-0,136	-0,127
Procent rodziców zaangażowanych w życie szkoły	-0,029	-0,137	-0,133	-0,069	-0,071	0,366	-0,120
Czy szkoła oferuje koła zainteresowań	0,070	0,115	0,035	0,054	0,174	-0,072	-0,060
Czy szkoła oferuje zajęcia wyrównawcze	0,063	0,065	-0,158	-0,032	0,132	0,210	-0,209
Czy w szkole realizowano PP z listy rekomendowanych	0,053	-0,174	0,035	-0,028	-0,035	-0,102	0,366
Czy odbyły się rady szkoleniowe dla nauczycieli z zakresu profilaktyki	0,063	0,008	-0,193	-0,235	-0,094	-0,025	-0,092
Certyfikat SPZ	0,040	-0,044	-0,043	-0,148	0,009	-0,019	0,011
Socjoterapia	0,195	-0,287	-0,040	-0,068	0,006	0,115	-0,156
Liczba różnych działań profilaktycznych	0,083	-0,075	0,038	-0,053	-0,055	-0,120	0,078
Ocena otwartości szkoły na współpracę dokonana przez Partnera IPZIN	0,120	0,071	-0,090	-0,111	-0,089	-0,039	0,033
Przekaz przestrzeni szkolnej	-0,028	-0,145	-0,070	0,023	-0,072	-0,102	-0,101

Analiza powyższej tabeli pokazuje, że zależności pomiędzy odbieraniem klimatu szkoły z perspektywy ucznia i perspektywy dyrektora/przedstawicieli IPZiN są zróżnicowane. Po pierwsze, widoczne są silne korelacje dodatnie, na przykład między realizacją przez szkołę programu profilaktycznego z listy rekomendowanych a uczniowską oceną atmosfery w kasie (r = 0,37) czy odsetkiem rodziców zaangażowanych w życie szkoły a odsetkiem uczniów deklarujących, że wiele zawdzięczają co najmniej jednemu nauczycielowi ze szkoły (r=0,37). Po drugie, możemy zaobserwować wyraźne korelacje ujemne, na przykład pomiędzy organizowaniem w szkole warsztatów umiejętności wychowawczych dla rodziców a odsetkiem uczniów, którzy wiele zawdzięczają nauczycielowi ze szkoły (r=-0,25), czy chociażby pomiędzy faktem czy odbywają się w szkole rady szkoleniowe dla nauczycieli z zakresu profilaktyki a poczuciem związku uczniów ze szkołą (r=-0,23).

Przy analizie wyników korelacji w powyższej tabeli warto również zwrócić uwagę na to, że w szkołach, w których odbywają się zajęcia socjoterapeutyczne wyższy jest odsetek uczniów obawiających się przemocy (r=-0,20), niższy jest natomiast odsetek uczniów, którzy czują się akceptowani (r=-0,29), a atmosfera w klasach oceniana jest jako gorsza (r=-0,16). W pierwszej chwili może to wydawać się zaskakujące, jednak zajęcia takie organizuje się zwykle w odpowiedzi na istniejące problemy, stąd zaobserwowany kierunek zależności. Ponadto, oferowanie przez szkołę zajęć wyrównawczych ujemnie koreluje z procentem uczniów lubiących szkołę (r=-0,16) oraz z atmosferą w klasie (r=-0,21). Można tutaj jednak zauważyć, że zajęcia te organizowane są dla uczniów, którzy słabiej się uczą, a więc zwykle też mniej lubią szkołę. Podobnie urządzanie rad szkoleniowych dla nauczycieli z zakresu profilaktyki łączy się z niskim procentem uczniów lubiących szkołę (r=-0,19). Z drugiej jednak strony zajęcia wyrównawcze wiążą się z wyższym odsetkiem uczniów wskazujących nauczyciela jako przewodnika życiowego i deklarujących, że są tacy nauczyciele, którym wiele zawdzięczają – być może zaangażowanie nauczycieli oraz niesienie podopiecznym koniecznej pomocy podczas takich zajęć zostaje dostrzeżone i docenione przez uczniów.

Wyniki wskazują również na zależności trudne do interpretacji, na przykład realizowanie programu profilaktycznego z listy rekomendowanych w niektórych przypadkach daje zależności dodatnie a w niektórych ujemne, a oferowanie przez szkołę kół zainteresowań dodatnio koreluje z liczbą uczniów, którzy wskazali nauczyciela ze szkoły jako przewodnika życiowego, a ujemnie z odsetkiem uczniów, którzy wiele zawdzięczają chociażby jednemu z nauczycieli.

Przekaz przestrzeni szkolnej koreluje ujemnie z poczuciem akceptacji u uczniów. Jest to korelacja niezbyt silna, ale można oznaczać, że przekaz przestrzeni jest tylko fasadą, niestety nie odzwierciedla prawdziwej atmosfery społeczności szkolnej.

8. Podsumowanie

Celem tego raportu było przede wszystkim ukazanie sposobu, w jaki można diagnozować czynniki ryzyka i czynniki chroniące związane ze środowiskiem szkolnym. Aby cel ten zrealizować opracowano cały szereg narzędzi i specjalną procedurę triangulacji badawczej, która umożliwia analizowanie cech szkoły z trzech różnych perspektyw: pracowników szkoły, zewnętrznych obserwatorów (ankieterzy, profilaktycy) oraz samych uczniów. Przeprowadzone w 102 szkołach badanie nie tylko przyniosło szereg ciekawych wyników dotyczących ważnych z punktu widzenia profilaktyki cech szkoły, ale umożliwiło wypróbowanie nowych narzędzi i procedur w połączeniu z danymi z innych dostępnych baz danych (np. System Informacji Oświatowej).

Należy pamiętać, że analizie dającej odpowiedź na pytanie które z badanych cech szkoły mogą działać profilaktycznie jest poświęcony cały raport III.

Znaczenia niniejszego raportu nie zmniejsza fakt, że badania koncentrowały się w większości na gimnazjach, które obecnie są likwidowane w ramach reformy. Wnioski wypływające z całej serii raportów I, II i III mogą być wykorzystane dla lepszego funkcjonowania szkół z obu poziomów edukacyjnych, do których przeszła zarówno młodzież, jak i nauczyciele z gimnazjów – poziomu szkół podstawowych i ponadpodstawowych.

8.1 Obszary wymagające naprawy

Badania IPZIN potwierdziły deficyty w funkcjonowaniu szkół rozpoznane przez inspekcje Najwyższej Izby Kontroli opisane na początku Raportu II. Szkoły nadal niezwykle rzadko korzystają z rekomendowanych i skutecznych programów profilaktycznych. Jedynie w blisko połowie gimnazjów zatrudniony był psycholog szkolny. Również w połowie badanych szkół nie spełniono wymogów higieny nauki, najkrótsze przerwy trwały mniej niż 10 minut, co jest niewystarczające dla zregenerowania sił, czy choćby zachowania higieny fizycznej. Część szkół dysponuje zbyt małą powierzchnią sal lekcyjnych (rozpoznano szkołę, w której – zgodnie z danymi z SIO – powierzchnia sali, przypadająca na 1 ucznia, wyniosła 0,28m^2). W połowie gimnazjów nie przeznaczono żadnego pomieszczenia na świetlicę szkolną, utrudniając uczniom znalezienie bezpiecznego i spokojnego miejsca do odpoczynku w czasie przerwy czy do nauki w czasie oczekiwania na transport do domu. Ponowne połączenie gimnazjów ze szkołami podstawowymi prawdopodobnie zmieni tę sytuację na lepszą.

Najbardziej martwi fakt, że szkoły niedostatecznie współpracują z rodzicami, jako najważniejszymi sojusznikami w walce o dobrostan psychiczny dzieci i młodzieży. Na terenie placówek najczęściej brakuje przestrzeni przeznaczonej dla rodziców, informacji skierowanych do

nich, czy zaproszeń do współpracy. Profilaktyka uwzględniająca rolę rodziców jest realizowana w szkołach głównie w formie krótkich, jednogodzinnych szkoleń, prowadzonych najczęściej przy okazji zebrań.

8.2 Pozytywnie o szkołach

Pomimo nałożenia się czasu przeprowadzania ankiet w gimnazjach z wprowadzeniem w tych placówkach poważnej reformy edukacji, udało się przeprowadzić zaplanowane badania. Po raz kolejny okazało się, że szkoły, a dokładniej nauczyciele i pracownicy administracji, wykazują gotowość do udziału w badaniach naukowych i do zaangażowania w podnoszenie jakości pracy. Zdecydowana większość badanych placówek wykazała się otwartością na współpracę z instytucjami zewnętrznymi. Taką opinię przedstawili zarówno Partnerzy IPZIN (czyli regionalni koordynatorzy programu Archipelag Skarbów"), jak i ankieterzy.

Szkoły odwiedzone przez ankieterów były w większości dobrze wyposażone, szczególnie w infrastrukturę przeznaczoną do wspierania rozwoju fizycznego uczniów, ale też posiadały wiele obiektów czy pomieszczeń, które umożliwiają prowadzenie ciekawych zajęć bądź bezpieczne i twórcze spędzenie przerw międzylekcyjnych.

Natrafiono na wiele ciekawych rozwiązań ubogacających przestrzeń szkolną w pozytywny przekaz profilaktyczny skierowany do młodzieży. Rozwiązania te, ukazane w Raporcie II na fotografiach, są jednocześnie proste i niedrogie, można je polecać jako inspirację do zastosowania w innych placówkach.

W szkolnych murach nie odbywają się jedynie lekcje wynikające z podstawy programowej, ale również niezwiązane z przedmiotami szkolnymi bezpłatne zajęcia rozwijające m.in. umiejętności plastyczne, sportowe, teatralne, muzyczne, społeczne. Takie dodatkowe spotkania oferowane są w każdej badanej szkole.

Szkoły nie działają w próżni. Są wspierane przez liczne instytucje, od finansowanych przez Państwo (takich jak policja czy poradnia psychologiczno-pedagogiczna) po organizacje pozarządowe (fundacje, stowarzyszenia, parafie).

8.3 Kamyczki dla badaczy

Doświadczenie zdobyte podczas realizacji tego projektu badawczego wskazuje, że niestety nie można wykorzystać w badaniach urzędowych raportów z Ewaluacji Zewnętrznej bez uprzedniego doboru celowego, czyli wyboru tych szkół, które posiadają pełną ocenę zgodną z 12 wskaźnikami. Aby System Ewaluacji Oświaty był wartościowym pod względem naukowym źródłem informacji o szkołach, należy zadbać, aby dane były w nim gromadzone w sposób uporządkowany, ujednolicony i całościowy.

Opracowano w ramach tego projektu nowe narzędzie do badania zmiennej dotąd rzadko mierzonej: przekazu przestrzeni szkolnej. Formularz Oceny Obserwacji Przekazu Przestrzeni Szkolnej jest rzetelny i może być polecany do zastosowania w innych badaniach.

Literatura cytowana w Raporcie II:

40 Developmental Assets for Adolescents, Search Institute, Pozyskano: http://www.search-institute.org/content/40-developmental-assets-adolescents-ages-12-18

Aldridge J.M., Fraser B.J., Fozdar F., Ala'i K., Earnest J., Afari E., (2016), Students' perceptions of school climate as determinants of wellbeing, resilience and identity, *Improving Schools* 2016, Vol. 19(1) 5–26.

Ata S., Deniz A., Akman B. (2012), The Physical Environment Factors in Preschools in Terms of Environmental Psychology: A Review, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, 2034–2039. – 2012.

Barrett P., Zhang Y. (2009), *Optimal learning spaces: Design implications for primary schools*, SCRI Research Report, Salford Centre for Research and Innovation, University of Salford, Salford.

Blackmore J, Bateman D, Loughlin J, O'Mara J., Aranda G. (2011), Research into the connection between built learning spaces and student outcomes: Literature Review. Education Policy and Research Division, Department of Education and Early Childhood Development, Melbourne, viewed 12 Sept 2012. Pozyskano: http://www.eduweb.vic.gov.au/edulibrary/public/publ/research/publ/blackmore_learning_spaces.pdf.

Bezpieczeństwo i higiena nauczania w szkołach publicznych, (2017), Nr ewidencyjny: P/16/099, pozyskano: https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/16/099/. Data publikacji: 2017-03-03.

Biag M., (2016), A Descriptive Analysis of School Connectedness: The Views of School Personnel Manuelito, *Urban Education* 2016, Vol. 51(1), s. 32–59.

Bobrowski K., Pisarska A., Ostaszewski K., Okulicz-Kozaryn K. (2012), Znaczenie kultury i klimatu szkoły dla wyników nauczania oraz spostrzeganego przez nauczycieli nasilenia zachowań problemowych wśród uczniów. *Edukacja* 4 (120), s. 39-51.

Borucka A., Raduj J., Okulicz-Kozaryn K., Pisarska A., Ostaszewski K. (2013), Spostrzeganie klimatu szkoły przez uczniów i nauczycieli gimnazjów warszawskich, w: Szymborski J., Zatoński W. (red.), *Zdrowie dzieci i młodzieży w wymiarze socjomedycznym*, Wszechnica Polska Szkoła Wyższa w Warszawie.

Creating an Environment for Emotional and Social Well-Being: An important responsibility of a Health-Promoting and Child Friendly school, (2003*) The World Health Organization's Information Series on School Health*. Document 10, Geneva.

Currie C., Zanotti C., Morgan A., Currie D., de Looze M., Roberts Ch., Samdal O., Smith O., Barnekow V. (2012), Social determinants of health and well-being among young people: Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 2012 (*Health Policy for Children and Adolescents*, No. 6).

Cuyvers K., De Weerd G., Dupont S., Mols S., Nuytten S., (2011), *Well-being at school: does infrastructure matter?* CELE Exchange 2011/10, Pozyskano: http://www.oecd.org/education/innovation-

education/centreforeffectivelearningenvironmentscele/49167628.pdf

DeWit D. J., Karioja K., Akst L., Beneteau B., Bollenbach S., Braun K., Caverson R., DeMarco W., Walker D. (2002), *Sense of school membership:a mediating mechanism linking student perception of school culture with academic and behavioral functioning (Baseline data report of the school culture project)*. Toronto: Centre for Addiction and Mental Health. Pozyskano: http://www.camh.ca/en/hospital/Documents/www.camh.net/About_Addiction_Mental_Health/Child_Youth_Family_Resources/school_culture_report.pdf

Dolata R. (red.). (2014), *Czy szkoła ma znaczenie? Zróżnicowanie wyników nauczania po pierwszym etapie edukacyjnym oraz jego pozaszkolne i szkolne uwarunkowania (T. 2).* Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.

Grzelak S., (red.), (2015), *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży: Przewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.

Hall C., (2013), *The impact of new learning spaces on teaching practice. Literature Review,* Academic Development Group, College of Business, Melbourne: RMIT University.

Hattie J., (2015), *Widoczne uczenie się dla nauczycieli,* Warszawa: Centrum Edukacji Obywatelskiej.

Hempel-Kutek G., (2010), *Przestrzeń edukacyjna obiektu szkolnego a metody kształcenia: studium przypadku architektury dwóch typów szkół: przeciętnej szkoły kształcącej metodą tradycyjną i modelowej szkoły kształcącej metodą Marii Montessori. Rozprawa doktorska*, Gdańsk: Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej, Pozyskano: http://pbc.gda.pl/dlibra/docmetadata?id=12835&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI=

Jodczyk B., Skoczek G., Stępniak K., Todorovska-Sokołowska V., Woynarowska B. (2016) Standard czwarty - Warunki oraz organizacja nauki i pracy sprzyjają zdrowiu oraz dobremu samopoczuciu uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz współpracy z rodzicami. W: (red.) B. Woynarowska, *Szkoła promująca zdrowie: poradnik dla szkół i osób wspierających ich działania w zakresie promocji zdrowia: praca zbiorowa*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.

Komendant-Brodowska A., Baczko-Dombi A., Giza-Poleszczuk A. (2011), *W jakich szkołach częściej, a w jakich rzadziej pojawia się przemoc? Raport z badań.* www.szkolabezprzemocy.pl: Szkoła bez przemocy. Pozyskano: https://panoptykon.org/sites/default/files/sbp2-_szkoly_ost_wersjapdf.pdf

Kulesza M. (2007), Klimat szkoły a zachowania przemocowe uczniów w świetle wybranych badań empirycznych, Seminare. *Poszukiwania naukowe* 24, s. 261-277.

Kulesza M. (2007), *Agresja i przemoc uczniowska a klimat szkoły Analiza porównawcza 2003 – 2007*, Warszawa. Pozyskano: https://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania

Łoś M. (2013), *Badanie skuteczności autorskiego programu wspomagania rozwoju psychospołecznego młodzieży w wieku gimnazjalnym*, Bydgoszcz: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Pozyskano: http://www.cinn.gov.pl/portal?id=166153

Mazur J., Dzielska A., Woynarowska B., Zawadzka D. (2015), *Środowisko gimnazjów w opinii uczniów i dyrektorów szkół. Zdrowie i szkoła 2015, Raport techniczny*, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.

Mazur J., Kowalewska A., Zawadzka D., Dzielska A., Wais K., (2016), External evaluation of the school and academic achievements in relation to alcohol drinking and delinquent behaviour among secondary school students (Wyniki zewnętrznej ewaluacji szkoły I osiągnięcia

w nauce a picie alkoholu I wykroczenia gimnazjalistów), *Alcoholism and Drug Addiction* 29 (2016) s. 183–208.

Nader K., (2012), Violence Prevention and School Climate Reform, *School Climate Brief* nr 5, New York: National School Climate Center.

Nalaskowski A., (2013), Szkolne gry przestrzenne. *Meritum,* Nr 1 (28), s. 5-11

Nowotniak J. (2014), Szkoła jako „miejsce" w kontekście odpowiedzialności nauczycieli za przestrzeń edukacyjną, W: G. Mazurkiewicza (red.) *Edukacja jako odpowiedź: odpowiedzialni nauczyciele w zmieniającym się świecie*, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 97-115.

Nur Hidayahtuljamilah Ramli, Shamsidar Ahmad, Mohd Zafrullah Mohd Taib, Mawar Masri, (2014), Principals' Perception on Classroom Physical Environment, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, s. 266 – 273

Okulicz-Kozaryn K., (2008), Założenia do wdrażania skutecznych strategii profilaktycznych, W: *Rekomendacje do realizowania i finansowania gimnazjalnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w 2009 r.*, Warszawa: PARPA, s. 52–65.

Ostaszewski K., (2008) Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych dzieci i młodzieży. W: J. Mazur i wsp. (red) *Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych. Raport z badań HBSC 2006*, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.

Ostaszewski K., (2012), Pojęcie klimatu szkoły w badaniach zachowań ryzykownych młodzieży, *Edukacja* 4(120), s. 22-38.

Ostaszewski K., 2014, Kultura szkoły a zachowania ryzykowne uczniów, *Edukacja 1*(126), s. 14–24.

Ostaszewski K., Rustecka-Krawczyk A., Wójcik M., (2009), *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów: klasy I-II*, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.

Preventing Suicide: A Toolkit for High Schools. (2012), HHS Publication No. SMA-12-4669. Rockville, MD: Center for Mental Health Services, Substance Abuse and Mental Health Services Administration, Pozyskano: https://store.samhsa.gov/product/SMA12-4669

Profilaktyka narkomanii w szkołach (2013), Nr ewidencyjny: P/12/094, https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/12/094/ Data publikacji: 2013-09-26.

Przeciwdziałanie e-uzależnieniu dzieci i młodzieży, (2016), Nr ewidencyjny: P/16/070, pozyskano: https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/16/070/ Data publikacji: 2016-12-23.

Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym u dzieci i młodzieży szkolnej, (2017), Nr ewidencyjny: P/16/026, pozyskano: https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/16/026/ Data publikacji: 2017-07-04.

Przestrzeń fizyczna i architektoniczna Przestrzenie edukacji 21. Otwieramy szkołę! (2016), Tom 1. Warszawa. Pozyskano: https://eduspaces21.ceo.org.pl/materialy/publikacje.

Przewłocka J. (2015). *Klimat szkoły i jego znaczenie dla funkcjonowania uczniów w szkole. Raport o stanie badań.* Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.

Raport metodologiczny – badanie „Bezpieczeństwo w szkole, klimat szkoły, klimat klasy" (2015), Zespół Badań Nauczycieli, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy. (tekst pierwotny: Dz. U. 1997 r. Nr 129 poz. 844)

(tekst jednolity: Dz. U. 2003 r. Nr 169 poz. 1650)

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016–2020, Dz.U. 2016 poz. 1492

Sanoff H., *School Building Assessment Methods*, Pozyskano: http://www.ncef.org/pubs/sanoffassess.pdf

Szymańczak J. (red.) (2014), Zdrowie dzieci i młodzieży. Wybrane zagadnienia, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, Nr 2(38) 2014, Warszawa: Kancelaria Sejmu.

Mazur J., Małkowska-Szkutnik A., (red.), (2017), *Środowisko fizyczne i społeczne* oraz jakość funkcjonowania szkoły a zdrowie subiektywne i zachowania zdrowotne nastolatków Raport końcowy z realizacji projektu badawczego, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.

Tabak I. (2014), Zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży. Wsparcie dzieci i młodzieży w pokonywaniu problemow, W: Szymańczak J. (red.), Zdrowie dzieci i młodzieży. Wybrane zagadnienia, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, Nr 2(38) 2014, Warszawa: Kancelaria Sejmu. s. 113-138.

Thapa A., Cohen J., Higgins-D'Alessandro A., Guffey S., (2012) School Climate Research Summary, *School Climate Brief* nr 3, New York: National School Climate Center.

WHO, (2004), The physical school environment: An essential component of a health-promoting school, Prepared by John Wargo, WHO Information Series on School Health - Document No. 2, WHO, Geneva.

Woynarowska B. (red.), (2016), Szkoła promująca zdrowie: poradnik dla szkół i osób wspierających ich działania w zakresie promocji zdrowia, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.

Woynarowska B., Komosińska K., Małkowska-SzkutnikA., (2011), Środowisko fizyczne szkół podstawowych i gimnazjów w Polsce w ocenie ich dyrektorów, *Problemy Higieny i Epidemiologii* Tom 9 r. 2011, str. 455-460.

Woynarowska B., Oblacińska A. (2014), Stan zdrowia dzieci i młodzieży w Polsce. Najważniejsze problemy zdrowotne, W: Szymańczak J. (red.) (2014), Zdrowie dzieci i młodzieży. Wybrane zagadnienia, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, Nr 2(38) 2014, Warszawa: Kancelaria Sejmu. s. 41-64

Woynarowska-Sołdan M., (2016), Badania klimatu społecznego w klasach II–V szkoły podstawowej, W: B. Woynarowska (red.), Szkoła promująca zdrowie: poradnik dla szkół i osób wspierających ich działania w zakresie promocji zdrowia, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.

Wykorzystanie monitoringu wizyjnego w szkołach i jego wpływ na bezpieczeństwo uczniów (2017), Nr ewidencyjny: P/16/076, Pozyskano: https://www.nik.gov.pl/plik/id,12900,vp,15308.pdf Data publikacji: 2017-03-13.

INSTYTUT
profilaktyki
zintegrowanej
ul. Ogrodowa 8, 05 - 230 Kobyłka k Warszawy
Regon 146300619 NIP 125-161-82-29